

Nuozhen Irmağı Savaşı (諾真水之戰), Orta Asya Türk tarihinin önemli bir kesitini oluşturan Xueyantuo (Sir-Tarduş; Seyanto; 薛延陀) Hanlığı ile Tang Hanedanlığı'nın taraf olduğu bir savaştır. Xueyantular, her ne kadar siyasi tarih bakımından kısa süreliğine varlık göstermiş olsalar da Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılması (東突厥汗國) ve akabinde Batı Türk Kağanlığı'nın (西突厥汗國) güçlenmesi sürecine kadar geçen evrede önemli ve tarihi bir görev üstlenmişlerdir. Xueyantuların, Tiele (鐵勒) boyları içinde yer alan pek çok boydan biri olmalarına rağmen, Tielelara mensup halklar arasından sıyrılıp, öne çıkmaları sıradan ve rastlantısal bir durumdan kaynaklanmamıştır. Tang Hanedanlığı ve karşılıklı çıkar ilişkileri, iki yönetimin birbirine destek vermesinin ve siyasi ilişki kurmasının önünü açmıştır. Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılma aşamasında Tang Hanedanlığı'nın kurucu hükümdarı Li Yuan (李淵) ile iş birliği yapmışlardır. Tanglar ile iş birliği yaparak, soydaşları olmanın dışında egemenliği altında da oldukları Doğu Türk Kağanlığı'nı dağıtmışlardır. Xueyantular, bu olay ile dağılan Doğu Türk Kağanlığı halkları içinde en güçlü boy olarak öne çıkmışlardır. Yishibo (乙失鉢) öncülüğünde bağımsız olup kendi ayakları üzerinde durma çabalarına başlamış, Yinan Kağan ile de bu çabaları doruk noktasına ulaşmıştır. Diğer yandan, Yinan Kağan'ın, Tang Hanedanlığı ile kurduğu temas sonucunda Doğu Türk Kağanlığı'na başkaldırları sonuç vermiş ve Doğu Türk Kağanlığı dağılmıştır. Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılması süreci, Tang-Xueyantuo yaklaşmasını meydana getirmiştir. VI. yüzyılın başlarında, öne çıkmaları ve siyasi birlik meydana getirmeleri, teşkilat kurlmaları mümkün olmuş ve tarih sahnesine adını yazdıran siyasi birlik haline gelmişlerdir. Tang Hanedanlığı ile kurdukları ilişki süreci içerisinde soydaşları olan Türkler ile (Tujueler; Göktürk; Köktürk) ilişkilerin bozulması, Tang Hanedanlığı ve Türkler (Tujueler) arasında meydana gelen siyaset arasında kalmaları sonucunu doğurmuştur. Bu süreçle başlayan Tang-Xueyantuo yaklaşması bir müddet barış ve karşılıklı güven ortamı içinde sürüp gitmiştir. Ancak daha sonra, siyasi ve askeri anlamda güçlenen Xueyantular, kuzey topraklarında yaşadıkları alan ile yetinmemeye başlamış ve her kuzey halkının beslediği güdü gibi güney topraklarına karşı iştah kabartmışlardır. Bunun neticesinde ikili ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Xueyantular'ın, Tang Hanedanlığı'na karşı savaşa girişmeleri süreci pek çok farklı etkenin yol açtığı bir sürecin ardından meydana gelmiştir. Bir nevi siyasi ihtiras ve politika kaynaklı nedenler de bu savaşın ve Xueyantular'ın, Tang Hanedanlığı ile giriştikleri Nuozhen Irmağı Savaşı'nda mağlup edilmelerine ve tarih sahnesinden silinmelerine sebep olmuştur. Xueyantular'ın güney topraklarına saldırıya geçmeleriyle ilişkiler tamamen yerle yeksan olmuş ve her iki güç günümüz iç Moğolistan eyaleti Tuoketuo (托克托) ilçesine denk gelen bölgede Nuozhen Irmağı (諾真水之戰) Savaşı olarak adıyla anılan savaşı yapmışlardır. Bu çalışma öncelikle Tang Hanedanlığı ve Xueyantular'ın, Nuozhen Irmağı Savaşı'na kadar olan sürecini ele almaktadır. Daha sonra da Nuozhen Irmağı Savaşı'nın sebepleri, sonuçları ve bu savaş hakkında genel bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Xueyantuo, Seyanto, Sir-Tarduş, Nuozhen Irmağı Savaşı, Tang Hanedanlığı.

* Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, E-Posta: aktassukru_86@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9945-0620.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

A SAMPLE CASE FROM THE HISTORY OF WAR WITHIN ANCIENT TURKIC-SINO RELATIONS:

BATTLE OF NUOZHEN RIVER (諾真水之戰)

ABSTRACT

The Battle of Nuozhen River (諾真水之戰) is a war in which the Xueyantuo (Sir-Tarduş; Seyanto; 薛延陀) Khanate, that constitutes an important part of Central Asian Turkic history and The Tang Dynasty took part. Although the Xueyantuo existed for a short time in the history, they were an important and historical part during the period until the collapse of the Eastern Turkic Khaganate (東突厥汗國) and later the strengthening of the Western Turkic Khaganate (西突厥汗國). The Xueyantuo is one a tribe of Tiele (鐵勒), but it was not a coincidence that they stood out among the peoples belonging to the Tiele. Tang Dynasty and mutual interest relations paved the way for the two governments to support each other and establish political relations. They cooperated with Li Yuan (李淵), the founding ruler of the Tang Dynasty, during the collapse of the Eastern Turkic Khaganate. By cooperating with the Tangs, they dissolved the Eastern Turkic Khaganate, which they were under their rule, apart from being their cognates. The Eastern Turkic Khaganate, which was dissolved by this event, came to the fore as the strongest among the peoples, and under the leadership of Yishibo (乙失鉢), they began their efforts to stand on their own feet, and these efforts reached their peak with Yinan Khan. Later, Yinan Khan's revolts against the East Turk Khanate with the contact he established with the Tang Dynasty gave results and the East Turk Khanate was dissolved. The process of the collapse of the Eastern Turkic Khaganate brought about the Tang-Xueyantuo rapprochement. At the beginning of the VI. century, it was possible for them to come to the fore, to form a political union, to establish an organization, and they became a union that had its name written on the stage of history. The period that they established relation with the Tang Dynasty, caused them to become enemies with their cognates, the Turks (Tujueler; Göktürk; Köktürk) while gaining the trust of Tang Dynasty. However, later on, the Xueyantuo, who became politically and militarily stronger, started not to be content with the area they lived in the northern lands and aroused their appetite for the southern lands with the motive of every northern people. As a result, bilateral relations began to deteriorate. The process by which the Xueyantuo went to war against the Tang Dynasty took place after a process caused by many different factors and reasons. In a way, political ambitions and reasons also caused this war and the Xueyantuo were defeated by Tang Dynasty in the Nuozhen War and with this event caused Xueyantuo to be wiped out from the stage of history. Relations were completely destroyed by the Xueyantuo's attack on the southern lands, and both powers fought the battle that went down in history as the Battle of the Nuozhen River (諾真水之戰) in the region that coincides with the Tuoketuo (托克托) county of today's Inner Mongolia province. This study primarily deals with the processes of the Tang Dynasty and the Xueyantuo until the Battle of the Nuozhen River. Provides general information about the causes and results of the Battle of the Nuozhen River and about this war.

Keywords: Xueyantuo, Seyanto, Sir Tardush, Battle of Nuozhen River, Tang Dynasty.

GİRİŞ

MS 618 yılında kurulmuş olan Tang Hanedanlığı, kuruluş aşamasında birtakım sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu aşamada çevresinde yer alan siyasi güç sahibi unsurlardan ve komşularından destekler görmüşlerdir. Destek aldığı bu güçler ile çoğu kez ayrılmış ve aynı zamanda savaşmışlardır da. Bu bağlamda Doğu Türk Kağanlığı'nın kendileri için oluşturduğu tehditten kurtulmak adına diğer boylardan yardım almışlar ya da bunları içerden destekleyerek, dağılmanın içerden olmasını sağlamaya çalışmışlardır. Tielelar (鐵勒) ve Xueyantular (薛延陀) ile aralarında yaşanan ilişki de bu minvalde ilerlemiştir. Doğu Türk Kağanlığı'nı parçalamayı başardıktan sonra geriye kalan halklar Xueyantular önderliğinde himaye edilmişler ve Xueyantuo siyasi iktidarına tabi olmuşlardır. Kuzey topraklarında Xueyantuların egemenliği başlamıştır. Tanglar da bu sayede kuzey topraklarından gelebilecek saldırıların önünü almışlar, kuzey sınırının güvenliğini sağlamışlardır. Ancak tesis edilen bu güven ortamı çok uzun sürmemiştir. Xueyantular, kuzey topraklarında kağanları Yinan (夷男) önderliğinde önemli ve bir o kadarda ciddi bir güç haline gelmişlerdir. Bu süreçle birlikte, bu sefer Tang Hanedanlığı için ciddi bir tehdit haline gelmişlerdir. Bu tehdit olgusu, siyasi ve askeri anlamda güç olmaları sürecinden ta ki Tang topraklarına saldırmalarına kadar sürmüştür. Tang Hanedanlığı'na saldırmaları ve netice itibarıyla de Nuozhen Irmağı Savaşı veya Nuozhen Savaşı olarak tanımlanan savaşta Tanglar ile savaşmalarına giden olayları meydana getirmiştir. Bu çalışmada Tang Hanedanlığı ve Xueyantuların, Nuozhen Irmağı Savaşı'na kadar olan hikâyeleri ele alınmıştır. Nuozhen Irmağı Savaşı (諾真水之戰), öncesi ve sonrasıyla

irdelenmiştir. Çalışmada 24 Tarih¹ kaynaklarının çalışmamızla ilgili kaynakları ve bölümlerinden ağırlıklı olarak istifade edilmiştir. Ekler bölümünde Xueyantuların siyasi anlamda güçlü oldukları dönemi gösteren haritalar ve 24 Tarih içinde Nuozhen Irmağı Savaşı ve Xueyantular hakkında yer alan bazı belgelere yer verilmiştir. Diğer yandan farklı kaynaklarda yer alan farklı ifade ve görüşlere de yer verilmiştir. Çalışmada Tujue: Göktürk, Köktürk ya da Türkleri, Xueyantuo; Sir-Tarduş veya Seyanto isimlerini, Büyük Çöl, Gobi Çöl'ünü ifade etmektedir. Ayrıca çalışmamızda 24 Tarih kayıtlarından elde edilen ifadeler Klasik Çince asıllarına uygun olarak kullanılmıştır. Çince imlerin okunuşları ise Pinyin (拼音) sistemi ile verilmiştir.

1. Kuruluş Aşaması ve Nuozhen Irmağı Savaşı'na Kadar Olan Süreçte Tang Hanedanlığı

MS 618-907 yılları arasında tarih sahnesinde varlık göstermiş olan Tang Hanedanlığı (唐朝; 代) Li Yuan (李淵) tarafından kurulmuştur. Li Yuan'ın, yönetimde bulunduğu dönem idareci olarak adı ise Gaozu'dur (唐高祖).² Tang Gaozu (Li Yuan), MS 618-626 yılları arasında iktidarda kalmıştır.³ Sui Hanedanlığı'nın son dönemlerinde, Sui iktidarında yaşanan olaylardan dolayı harekete geçmiş, meydana gelen iktidar boşluğunu fırsata çevirmiştir. Siyasi gücünü artırmak için bulmuş olduğu bu fırsatı da iyi değerlendirmiştir. Tam bu aşamada çevre boy ve uluslarla iş birliğine gitme politikası da gütmüştür. İş birliği yaptığı uluslar arasında Türkler (Tujue) de yer almaktadır.⁴ Türkler, kuruluş aşamasında at, asker ve insan kaynağı gibi malzemelerle Tang Hanedanlığı kuruluş aşaması hükümdarı Tang Gaozu (Li Yuan) ve oğlu Tang Taizong'a (唐太宗) desteklerini vermişlerdir. Özellikle, Tang Taizong Li Shimin (唐太宗李世民), Türklerden aldığı bu destekle kuzey sınırındaki askeri üsten (*karargâhtan*) Sui Hanedanlığı'na saldırıp, Sui başkenti Chang'an'ı (長安) ele geçirmiştir. Bunun üzerine, Li Yuan, kendisini yeni kurulan hanedanlığının kurucusu ve hükümdarı ilan etmiştir. Hükümdar Li'nin güç merkezi, kuzeybatıda yer alan Guanzhong'da (關中) idi. Türklerden ve kuzey halklarından aldığı yardım, kendisi için stratejik değerdedi. Diğer yandan, Li Yuan, yerini aldığı Sui Hanedanlığı'ndan geri kalan bürokrat ve devlet görevlilerinin bilgi birikimlerinden yararlanma ve de tutsak ettiği askerleri ordusuna katma konusundaki isteği, mücadele içinde olduğu beyliklerden kaçışı ve çözülmeyi hızlandırmıştır.⁵ Geleneksel bakış açısına göre, Tang Hanedanlığı'nın ilerlemesine katkı eden en önemli hükümdarı Li Yuan'ın oğlu Li Shimin olarak işaret edilmektedir. Li Shimin atılğanlığı, çok mahir bir süvari önderi oluşu ve askeri deha olarak tarif edilmektedir.⁶ Henüz 15 yaşında iken orduları büyük çaplı askeri harekatlara götürmüş, sevk ve idare etmiştir.⁷ Bu Li Shimin hakkında öne çıkan dikkat çekici bilgilerdendir. Kuruluş aşamasında babası Li Yuan ile önemli işlere imza atmışlardır. Ancak Sui Hanedanlığı'na son verip yerine Tang Hanedanlığı'nı kurmaları süreci tamamen dikensiz gül bahçesinde meydana gelmiş hadiseler şeklinde olmamıştır. Wang Zhenping bu konuda önemli tespitlerde bulunmuştur.⁸ Kuruluş aşamasındaki bazı politikalarıyla Tang Gaozu Li Yuan'ın ne denli

¹ Çin tarihine ait olan ve Çin tarihi hakkında kayıtların, kaynakların ve kroniklerin kayıtlı bulunduğu tarih kitaplarının tamamına tabir için verilen genel isimdir. Han Hanedanlığı hükümdarlarından Han Wudi (漢武帝) dönemine dair kayıtları içeren Sima Qian'in (司馬遷) önderliğinde derlenip, yazılmış olan Tarih Kayıtları (史記) ile başlayıp, Ming Hanedanlığı döneminde Qing Qianlong (清乾隆) tarafından basılmış ve yayınlanmış olan Ming Tarihi (明史) ile tamamlanmıştır. İlk kayıtlarından en son ki kayıtlar arasında toplamda bin sekiz yüz yıllık bir zaman aralığı vardır. Tarihi süreçte gelip geçen hanedanlıklar, beylikler hakkında yer alan tarih kayıtları, meydana gelmiş olaylar, kişiler, yöneticiler, savaşlar, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer pek çok konuda kayıtlar içermektedir. 24 Tarih kavramı bir anda ortaya çıkmış bir tanım değildir. Tang Hanedanlığı öncesinde yer alan Sima Qian'in Tarih Kayıtları (史記), Ban Gu'nun (班固) Han Tarihi (漢書), Fan Ye'nin (范曄) Son Han Tarihi (後漢書) bir arada değerlendirilmiş ve bu üç tarih kaydı birlikte "Üç Tarih (三史)" ismi ile tanımlanmıştır. Daha sonra bunlar arasında Chen Tao'nun (陳壽) Üç Devlet Tarihi (三國志) katılması ile bu sefer "Dört Tarih (四史)" veya İlk Dört Tarih (前四史) ismi ile tanımlanmıştır. Kuzey Song (北宋) dönemi ile birlikte bu kayıtlara, Jin Tarihi (晉書), Song Tarihi (宋書), Güney Qi Tarihi (南齊書), Liang Tarihi (梁書), Chen Tarihi (陳書), Wei Tarihi (魏書), Kuzey Qi Tarihi (北齊書), Zhou Tarihi (周書), Sui Tarihi (隋書), Güney Tarihi (南史), Kuzey Tarihi (北史), Yeni Tang Tarihi (新唐書), Yeni Beş Beylik Tarihi (新五代史) ve On Üç Bölge Tarihi (十三部書) ile birlikte On Yedi Tarih (十七史) olarak anılmaya başlamıştır. Ming Hanedanlığına gelindiğinde, bunlar arasında Song Tarihi (宋史), Liao Tarihi (遼史), Jin Tarihi (金史), Yuan Tarihi (元史) de eklenmiş ve bunlarla birlikte tüm kayıtlara verilen yeni isim Yirmi Bir Tarih (二十一史) olmuştur. Qing Qianlong (清乾隆) döneminde eklenen Ming Tarihi (明史) ile bu sayı yirmi ikiye çıkmış ve Yirmi İki Tarih (二十二史) ismini almıştır. Daha sonra bunlar arasında Yeni Tang Tarihi (舊唐書) ve Eski Beş Beylik Tarihinin (舊五代史) eklenmesiyle güncel olarak kullandığımız tabir olan 24 Tarih (二十四史) ismini almıştır. 24 Tarih içerisinde Qing Tarihi (清史稿) yer almamaktadır. Qing Tarihinin de eklenmesiyle bu sayı yirmi beşe çıkmış ve Yirmi Beş Tarih (二十五史) adını almıştır. Qing döneminde yaşamış bilim insanı ve vakanüvis Ke Shaomin'in (柯劭忞) derlediği Yeni Yuan Tarihinin (新元史) de eklenmesiyle sayı yirmi altıya çıkmış ve nihai ismi olan 26 Tarih (二十六史) adını almıştır. 24 Tarih kaynakları, yaygın terminolojisi olarak dilimizde 24 Tarih şeklinde de tabir edilmektedir. Kaynak dil Çincece 二十四史 Ershisi Shi olarak ifade edilmektedir. <http://www.guoxue.com/?p=3797>, 03.06.2022.

² Victor Cunrui Xiong, *Orta Çağ Çin'i Tarihi Sözlüğü*, Scarecrow Yayınları, Lanham Maryland, Toronto, Plymouth Birleşik Krallık, s. 494.

³ Zhenping Wang, "Ideas Concerning Diplomacy And Foreign Policy Under The Tang Emperors Gaozu And Taizong" *Asia Major*, 22 (1), 2009, s. 239-285. <http://www.jstor.org/stable/41649971>, 30.04.2022.

⁴ Tang Hanedanlığı'nın kuruluşunda Türklerin etkileri ve sağladıkları katkı hakkında bkz. Bülent Okay, "Tang Hanedanlığı'nın Kuruluş Döneminde Göktürklerin Oynadıkları Önemli Rol", *Doğu Dilleri Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s. 153-160.

⁵ CJ Peers, *Soldiers Of The Dragon Chinese Armies 1500 BC-AD 1840*, Osprey Publishing, Midland House, United Kingdom, 2006, s. 104.

⁶ Peers, *age*, s. 104. Xiong; *age*, s.28.

⁷ Peers, *age*, s. 104. Çin tarihinin önde gelen hükümdarları olarak kabul edilmektedir, hatta bu önderler arasında gösterilmektedir. Ancak böylesi öne çıkışlar hakkında Peers, mesafeli durulması gerektiğini, bunların birtakım önyargılar, taraftar tutumlar içerebileceğini vurgulamıştır. Bu görüşünü de kendisi ile ilgili kayıtlar barındıran tarihi kaynakların, kendisi döneminde yazıldığına dayandırmıştır.

⁸ Wang, *age*, s. 239-285.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

isabetli kararlar verdiği konusunda ortaya koyduğu bazı bulgular bu bakımdan son derece önem arz etmektedir. Li Yuan'ın kuruluş evresindeki politikaları ve detayları Wang Zhenping'in çalışmasında geniş olarak ele alınmıştır. Wang Zhenping'in çalışmasında da belirttiği üzere, tam da kuruluş aşaması olan MS 618-624 yılları arasında Tanglar, birtakım çekişmeler hatta mağlubiyetler yaşamışlardır. MS 618 yılında Xue Ju'nun (薛舉) Tangları yenmesi ve Tangların, Suilerden ele geçirdikleri başkent Chang'an şehrinin, bu sefer Xue Ju'nun tehdidine maruz kalması meselesi bu anlamda önemli bir örnektir.⁹ Atlattıkları bir diğer önemli badire ise Sarı Irmak havzasından gelen Wang Shichong (王世充) ve Dou Jiande'den (竇建德) gelen saldırılardır.¹⁰ Li Shimin, MS 621 yılında bu saldırıları bertaraf etmişken, bunların hemen ardından bir diğer hadise ile yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu defa Türkler (*Göktürk, Köktürk*; Tujue 突厥), Tang Hanedanlığı'ndan kopmuşlar ve Tang yönetimine karşı harekete girişmişler, yaklaşık 150.000 kişilik bir kitle ile kuzey topraklarını işgal etmiştir. Ancak Peers'in çalışmasında da görüldüğü kadariyle Tang yönetimi ve Li Shimin bu işgal girişiminin de üstesinden gelmiş ve savuşturmuştur.¹¹ Tang yönetimi kuruluş aşamasında yaşadığı organize saldırıları ve hâkimiyeti altındaki topraklara yönelik işgal hareketlerini MS 624 yılı itibarıyla tamamen sonlandırmıştır. MS 624 yılında, Uzun Irmak'ın (長江) güneyinde Fu Gongshi'ya (輔公祐)¹² karşı verdikleri mücadele ile kuruluş döneminde kendilerine zorluk çıkaran, tehdit arz eden unsurlar bertaraf edilmiş ve hâkimiyet alanları tastamam güven altına alınmıştır.¹³ Ancak Tangların şanslı kuruluş aşamasında oldukça yaver gitmiştir. Xue Ju'nun saldırılarının üstünlük kurduğu süreçte, Tang Hanedanlığı ve Li Yuan başlarındaki bu sorunu, Xue Ju'nun ani ölümüyle bertaraf etmiştir ki bu, şanslı oldukları hususuna dair önemli bir delildir. Kuruluş aşamasında Türklerden aldıkları destek gibi konular kendilerine önemli katkıların diğer önemli delillerindedir. MS 626 yılında kurucu hükümdar Li Yuan'ın oğlu Li Shimin başa geçmiştir. MS 649 yılına dek iktidarda kalmıştır. Li Shimin, iktidarda kaldığı dönem Çin tarihinin önemli önderleri arasında gösterilmektedir. Diğer yandan, Tang Hanedanlığında, siyasi istikrar ortamının tesis edilmesi ekonomiyi güçlendirmiştir. Ayrıca, sıkıntı doğuracak herhangi bir meselenin olmaması sebebiyle, Tang Hanedanlığı ikinci hükümdarı Li Shimin iktidarıyla siyasi ve askeri anlamda sınırlarını genişletmiştir. Bu dönemde Türkler, kendi iç sorunları ile uğraşmaktaydılar, sorun olabilecek diğer yöneticiler de bu aşamaya gelinceye kadar bertaraf edildiği için Tang Hanedanlığı siyasi ve askeri anlamda genişlemek için uygun ortama sahip olmuştur ve bunu da değerlendirmiştir. Daha sonra, MS 629 yılında Türkleri mağlup etmişler, Türklerden edindikleri yaklaşık yüz bin kişilik kitleyi kuzey sınırına konuşlandırmışlardır.¹⁴ Bu uygulama, kuzey sınırından gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı stratejik bir hamle olarak öne çıkmaktadır. MS 630 yılında Tarım Havzasını (塔里木盆地) Tang topraklarına katmışlar, MS 634'te batıda bulunan Tu-yu-hun'ları (吐谷渾) da yenip, Tu-yu-hun'lardan¹⁵ da gelebilecek sorunun önünü almışlardır.

⁹ Peers, *age*, s. 104.

¹⁰ Peers, *age*, s. 104. Peers'in çalışmasında bu iki isim “Wang Shih-Ch'ung” ve “Tou Chien-te” şeklinde Wade-giles sistemine göre verilmiştir. Diğer yandan Hsueh Chu ismi de yine Wade-giles sistemine göre verilmiştir. Çalışmamızda pin-yin sistemini kullanmayı tercih ettiğimizden, Pin-yin (拼音) sistemine göre kullanımlarına yer verilmiştir. Wang Shi Chong, Dou Jiande isimlerinin dışında Xueju (薛舉), Liu Wuzhou (劉武周), Liang Shidu (梁師都), Li Gui (利軌) gibi kahramanlıkları ile öne çıkan isimler de olmuştur: Weizhou, Zhou, *Çin'in Orta Çağ Kuzeybatı Uluslarının İlişkileri Araştırmaları*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 230 (周伟洲 “中国中世西北民族关系研究”, 广西师范大学出版社, 2007年)。Bunlar, kendi aralarında da olmak üzere çoğu zaman savaşlarla uğraşmışlardır. Türklerle bağlılık ve sadakatlerini bildirmişlerdir ve bu sayede Türklerin güç ve nüfuzları üzerinden güç ve nüfuz elde etmişlerdir. Zhou, *age*, s. 230.

¹¹ Peers, *age*, s. 104.

¹² Peers'in çalışmasında bu isim “Fu Kung-shih” şeklinde Wade-giles sistemine göre verilmiştir. Çalışmamızda Pinyin sistemini kullanmayı tercih ettiğimizden, pin-yin sistemine göre kullanımına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, Peers, çalışmasında bu isimlerin Çincelerine yer vermemiştir. Bunlar ayrı bir çalışma ile tarafımızca tespit edilmiş ve makaleimize eklenmiştir. Ayrıca burada geçen Uzun Irmak (長江) olarak tanımladığımız isim batı dillerinde Yangzte Irmağı şeklinde tanımlanmaktadır.

¹³ Peers, *age*, s. 104.

¹⁴ Peers, *age*, s. 104.

¹⁵ Tu-yu-hun (吐谷渾): Antik dönem kuzey halklarından biridir. Antik dönemde Liaodong Tu Nehri (遼東徒河) kuşağında yaşamış olan Xianbei Muronglar'ın bir koludur. Burası günümüz Liaoning eyaleti Jinzhou (錦州) şehrinin bulunduğu bölgedir. Batı Jin Hanedanlığı'nın son dönemlerinde, o dönemdeki önderleri Tu-yu-hun (吐谷渾) maiyetinde bulunan yaklaşık bin yedi yüzden fazla haneden oluşan tebaasına Karanlık Dağları'nın Batı hattı boyunca sürüp günümüz Gansu, Qinghai eyaletlerinin bulunduğu bölgeye kadar göç ettirir. Göç ettikleri bu yörede o dönemde yaşamakta olan Di (氐), Qiang (羌) gibi yöre halklarını fetheder ve ilk siyasi rejimlerini burada kurarlar. Sun- Ye-Yan (孫業延) dönemine gelindiğinde, önderleri Tu-yu-hun'un (吐谷渾) ismi, bu topluluğun, ulusun ismi olmuştur. Yönetim dairesinin ana unsuru olan Xianbei Murong boyu Han kültürü ve tesirini derinden hissetmiş ve yaşamış bir ulus olduğundan bürokratik yapılarında ve resmî memur unvanları verilmesinde Han tarzından, pek çok alanda etkilenmişler ve Han (*Çin*) tarzı unvanları oldukça fazla kullanmışlardır. MS 413-428 yılları arasında iktidarda kalmış olan A-Cai (阿才) zamanında Di (氐) ve Qiang'lardan (羌) ilhak ettikleri binlerce li'lik toprak sayesinde güçleri daha da artmıştı. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 481 yılında öldüğü belirtilen Shiyin (拾寅) döneminde yazı kullanılmaya başlanmış, şehirde çeşitli yapı ve inşaatlar yükselmiş ve bunun yanı sıra yönetim sarayı inşa edilmişti. Budizm'e inanıyorlardı. MS 529-591 yılları arasında başa geçen Kua-Lu (誇呂) dönemine gelindiğinde devleti ilk kuran olarak anılmaya başlamıştır. Başkentü Fu-Qi (伏侯) şehriydi, burası günümüz Qinghai eyaleti Hunan Tiewu bozkırının olduğu bölgedir. Sui Hanedanlığı dönemine gelindiğinde, Sui Hanedanlığı'nın kurucu hükümdarının iktidar yılları içinde, Tu-Yu-Hun Hükümdarı Shi-Fu (世伏) Sui Guanghua prensesi ile evlenir. Daha sonra Tang Hanedanlığı döneminde yönetim iki parçaya ayrılır. Batı bölgesi Shanshan (鄯善) günümüz Şinciang eyaletinin merkezinde teşkilatlanmış Tubolar'a (吐蕃) kadar uzanmaktaydı. Doğu bölgesi ise Fu-Qi (伏侯) şehri merkez olmak üzere Tang topraklarına kadar gitmekteydi. Daha sonra çeşitli dönemlerde Tubolar ve diğer çevre halklarla savaşlar yaşamışlar, Tang Hanedanlığı'nın olduğu süreçte

Batı Bölgesinde, Tu-yu-hun'lara yönelik uygulamanın dışında başka birtakım siyasi uygulamalarda da bulunmuşlardır. MS 644-648 yılları arasında meydana gelen isyan hareketleri üzerine Anxi (安西)¹⁶ bölgesinde bir idare merkezi kurmuşlar, buna bağlı olarak Kuça şehrinde de karargâh tesis etmişlerdir. Anxi ve Kuça'da kurdukları bu merkez sayesinde Batı Bölgesini kontrol altına almışlar, gözetim altında tutmuşlardır ki bu uygulamadaki hedef de tam olarak budur. Batı Bölgesinde pek çok sıkıntı yaşamışlardır. Bu uygulama, Batı Bölgesinden doğan sıkıntı ve saldırılara yönelik yapılmıştır. Batı Bölgesi ve ticaret yollarına yönelik bu uygulamaları sayesinde bu bölgeyi sıkı kontrol altına almışlar, hem ticaret yollarını hem de kendi topraklarını güvence altına almışlardır. Batı Bölgesine yönelik bu uygulamaları sayesinde Sasani Devleti'nden ve İstanbul gibi uzak coğrafyalardan özel temsilciler, elçiler gelmeye başlamıştır.¹⁷ Doğuda ise Koguryo Devleti ile temasları olmuş, diğer yandan batıda da Tibetliler ile birtakım siyasi ve sosyal ilişkiler kurmuşlardır.¹⁸ Ayrıca Tang Hanedanlığı'nın kuruluş aşamasından Xueyantular ile girişecekleri Nuozhen Irmağı Savaşı'na kadarki genel tarihleri ve olayları bu şekildedir. Bundan sonraki süreci kısaca özetlemek gerekirse; Tang Hanedanlığı'nın uzun bir tarihe sahip olmasından dolayı geleneksel tarihleri dört başlık altında incelenmektedir. Önemli tarihi olaylar açısından bu dört aşama şu şekilde sıralanmaktadır: Erken Tang dönemi (618–712), yükselme dönemi (712–756), orta dönem (756–820) ve son dönem (820–907). Kuruluş döneminde, Chang'an (長安) merkezli olarak barış ve huzur ortamını sağlamışlardır. Kuruluş döneminde, Tang Gaozu Li Yuan ve Tang Taizong (唐太宗; esas adı Li Shimin'dir 李世民), kuruluş aşamasındaki önemli icraatları yapan hükümdarlardır. Komşu birtakım uluslar ile mücadele etmiş,¹⁹ bunlardan doğan birtakım sıkıntıları ortadan kaldırmışlardır. Bunlar, hanedanlığın geleceği için atılmış önemli adımlar ve öne çıkan icraatlardır. Kuruluş aşamasında yapılan bu icraatlar sayesinde sadece kendi bölgelerinde siyasi bir güç olarak kalmamış aynı zamanda gücü Orta Asya'ya da (Türkistan) yaymışlardır. Kuruluş döneminin ikinci evresinde kadın hükümdarları Wu Zetian (武則天) ile birlikte siyasi güçleri daha da perçinlenmiştir. Wu Zetian başkenti Luoyang'a (洛陽) taşımıştır. Yükselme dönemlerinde Tang Xuanzong'un (唐玄宗; esas adı Li Longji'dir 李隆基) başa geçtiği döneme denk gelmektedir, Tang kültüründe müthiş gelişmeler yaşanmış, ekonomileri de son derece müreffeh bir hale gelmiştir. Ayrıca Tang Xuanzong, başkenti yeniden Chang'an'a taşımıştır. Orta Tang dönemi ise An Lushan (安祿山) İsyanı ile başlamıştır.²⁰ Diğer yandan, orta Tang dönemine, Tang hükümetinde yaşanan yozlaşmalar ve hadımların (Çin siyasetinde ve tarihinde hadımlar konusu dikkat çeken gereken bir konudur, Çin tarihinin genelinde iz bırakmışlardır) siyasetteki artan güçleri damgasını vurmuştur. Son dönemleri olan 820-907 yılları arasında ise gerileme sürecini, yaşanan siyasi bozulmalar ve önlenemeyen çöküş takip etmiş, tüm bunların üzerine savaş ağalarının başkaldırıları da beraberinde yıkılışı getirmiştir.²¹

2. Xueyantuların Kimlikleri Üzerine Çeşitli Tespitler ve Siyasi Anlamda Gelişim Süreçleri

Xueyantuo (Sir-Tarduş; Seyanto; 薛延陀) Hanlığı, esasen iki etnik grubun meydana getirdiği siyasi bir oluşumdur.²² MS 629-646 yılları arasında tarih sahnesinde varlık gösterdiği ifade edilmektedir.²³ Bao

dağılmaya başlamışlardır. Tu-Hun (吐渾) veya Tui-Hun (退渾) gibi farklı ve yanlış isimler ile anılmışlardır. Yuan Hanedanlığı itibarıyla haklarında herhangi bir kayıta rastlanmamıştır. Günümüz Tu halkı ile kökensel bağları bulunduğu düşünülmektedir. Kaynak: Yongling Chen, Ed; "Uluslar Sözlüğü", Shanghai, Shanghai Cishu Chubanshe, 1987, s. 417-418 (陈永龄主编. 民族词典, 上海, 上海辞书出版社, 1987. 第417-418页). Şükrü Aktaş, "Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei Hakkında Bir İnceleme: "Xianbellerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020, s. 230-231.

¹⁶ Nuray Pamuk Öztürk, "Tang Hanedanlığı Döneminde Batı Bölgesi'nde Yaşayan Türk Kavimlerinin Çin Kıyafetlerine Etkileri." *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür. Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu 75. Doğum Yılına Armağanı* (2017), s. 301–318.

¹⁷ Peers, *age*, s. 106.

¹⁸ Peers, *age*, s. 106.

¹⁹ Bunlar arasında Türk Kağanlığı da vardır; Türk Kağanlığı şeklinde tanımladığımız devlet tarihte Türk adını ilk taşıyan devlet olarak da bilinen, dilimizde Göktürk veya Köktürk Devleti olarak tabir ettiğimiz Türk Devletidir.

²⁰ An Lushan (安祿山) İsyanı (Ayaklanması), Anshi Zhiluan (安史之亂) ismiyle de bilinmektedir. 755 yılında Tang Hanedanlığı'nda görevli bir general olan An Lushan'ın önderliğinde başlamıştır. Luoyang şehri işgal edilmiştir. An Lushan, orada Yan (燕) adlı bir devlet kurup kendisini imparator olarak ilan etmiştir. O zamanlar Tang Hanedanı'nın bu isyanı bastırarak gücü yoktu. Bu yüzden Uygurlardan yardım istemiştir. Uygurların Tang Hanedanı'na verdiği destek, iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok etkili olmuştur. An Lushan'ın bu denli büyük bir isyan çıkartabilmesinin sebebi Tang Hanedanlığı'nın askerî sisteminde aksaklıkların bulunması ve An Lushan'ın bu aksaklıkların farkında olmasıdır. Pamuk, *age*, s. 304. An Lushan hakkında bakınız: Şükrü Aktaş; Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (58), 2022, 169-189. DOI: 10.53568/yyusbed.1197950

²¹ Xiong, *age*, s. 494. Tang Hanedanlığı'nın MS 660 yılı itibarıyla eriştiği sınır genişliği için bkz. Ekler Bölümü Resim: II.

²² Wensheng Bao, "Xue Yantuo Boy İsmi ve Kaynağı Üzerine" *İç Moğolistan Sosyal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Çince Birimi) İç Moğolistan Üniversitesi*, Huhhot, 2010, s. 132-133 (文胜; "薛延陀部名称与起源考" 内蒙古社会科学 (汉文版) 内蒙古, 呼和浩特, 第132-133页); "https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb", 23.01.2022.

²³ Wensheng Bao, "Xue Yantuo Hanlığı Bazı Soruları Üzerine Araştırma", *İç Moğolistan Sosyal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Çince Birimi) İç Moğolistan Üniversitesi*, Huhhot 2007, s. 36. (包文胜; "薛延陀汗国若干问题探讨" 内蒙古社会科学 (汉文版) 内蒙古, 呼和浩特, 第36页); Duan Lianqin; "Ding-ling. Gao-che ve Tielelar" Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin 2006, s. 349 (段连勤; "丁零、高车与铁勒" 桂林, 广西师范大学出版社, 2006, 第349页).

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

Wensheng'in, Xueyantuların kuruluşu ile ilgili verdiği tespit MS 629 yılıdır ki bu görüşün sahibi gerek Çin'de gerekse tüm dünyada Türkoloji ve Sinoloji'nin önemli otoritelerinden kabul edilen Ma Changshou'dur. Ma Changshou'un görüşüne göre Xueyantular, MS 628 yılında kurulmuş ve MS 646 yılına kadar (*Tang Hanedanlığı'nın iktidar yıllarında Zhenguan yirminci senesine*) iktidarda kalmışlardır.²⁴ Bir diğer Türkoloji ve Sinoloji otoritesi Çinli Lin Gan ise “Türk ve Uygur Tarihi” isimli eserinde Ma Changshou ile aynı tarihi vermiş ve MS 628 yılını Xueyantuların kuruluş yılı olarak kabul etmiştir.²⁵ Tang Hanedanlığı'nın kurucu Hükümdarı Li Yuan'ın iktidarına göre ise Zhenguan ikinci senesine denk gelmektedir.²⁶ Tarih sahnesinde buldukları süre göz önünde bulundurulduğunda oldukça kısa bir tarih macerasına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Toplamda 19 yıl kadar tarih sahnesinde varlık göstermişlerdir. Ancak tarihi anlamda bıraktıkları izler bakımından düşünüldüğünde Türk tarihi ve Orta Asya tarihine hiç de azımsanmayacak etkileri olduğu da bir gerçektir. Haklarında 24 Tarih kaynakları içindeki pek çok kayıta bahislerin bulunması bunun en önemli göstergesidir. Bu bağlamda, 24 Tarih içinde Xueyantular hakkında kayıtlar barındıran bazı kaynaklar ve isimleri şu şekildedir: Eski Tang Tarihi 149. Tomar Kuzey Di Bölümü (舊唐書 149 卷北狄列傳), Yeni Tang Tarihi 6133 Sayfa (新唐書第 6133 頁), Zizhi Tongjian 6284 Sayfa (資治通鑑第 6284 頁), Cifu Yuanguai Waichen Bölümü 11563-11574 (冊府元龜外臣部第 11563-11574 頁) bölümleridir.²⁷ Bu kayıtlarda, Xueyantuların soy olarak kökenlerinden, yaşadıkları bölgelere, hüküm sürdükleri topraklara, diğer boy ve uluslar ile olan ilişkileri gibi pek çok konuda ayrıntılı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlarda yer alan bu tarz bilgiler Xueyantuların Orta Asya Türk tarihi, eski Türk tarihi ve de Türk kültür tarihinde sahip oldukları konumu Çin kaynakları ekseninde ispatlamaktadır. Diğer yandan, Xueyantuların, Çin tarih kayıtlarında yer alacak kadar önemli olduğunu da görebiliyoruz. 19 yıllık tarihleri bakımından düşündüğümüzde tekrar şunu söylemek ve de kabul etmekte gerekir ki, kuruluş yılları ister MS 628 yılı olsun isterse 629 yılı olsun, bu bir boyun tarihi için oldukça kısa bir süredir. Bu anlamda Xueyantular hakkında bazı noktalar cevapsız kalmaktadır.²⁸ En azından kuruluş yılları hakkında dahi küçükte olsa bir ihtilaf durumu olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, Xueyantulara yönelik birtakım cevaplanamamış sorular bulunmakla birlikte, tarihi kayıtlarda da haklarında bazı çelişkili ve çelişkili olduğu kadar noksan bilgiler bulunduğu dair işaret olarak görülebilir. Bunlar Xueyantular hakkında aranılan bazı soruların cevaplarını sağlamak hususunda yetersiz kalmaktadır.²⁹ Xueyantular ile ilgili tarihi kayıtlardan elde edemediğimiz bilgiler ve eksikliklere benzer konular, Çin tarihinde yer alan, haklarında belge ve kayıtlar bulunan diğer bazı ulus, boy ve halklar hakkında da benzer nitelikte noksanlık barındırmaktadır.³⁰ Xueyantular üzerine çalışmaları bulunan Hidemi Onogawa, Cen Zhongmian, Ma Changshou, Duan Lianqin, Lin Gan gibi bilim insanlarının çalışmaları bulunmaktadır. Hidemi'nin “Tiele Araştırmaları” Cen Zhongmian'in “Türk Tarihi koleksiyonu” Ma Changshou'un “Türkler ve Türk Kağanlığı” Duan Lianqin'in “Ding-ling, Gao-che ve Tielelar” Lin Gan'ın “Türk ve Uygur Tarihi” isimli eserleri Xueyantular üzerine yapılacak çalışmaların en temel kaynakları konumundadır.³¹ Ancak Tielelerin bir alt kolları olması sebebiyle Xueyantular hakkında detaylı ve soruların pek çok konudaki sorulara cevap bulunabilen en önemli iki eser Duan Lianqin'in eseri olan “Ding-ling, Gao-che ve Tielelar” adlı kaynaktır.³² Duan Lianqin'in “Ding-ling, Gao-che ve Tielelar” isimli eserinde Xueyantular hakkındaki ifadesi, Xueyantuların, Tieleların bir kolu olduklarıdır.³³

Xueyantuo olarak adlandırılan bu boy, tek isim altında toplanmadan önce Xue (薛) ve Yantuo (延陀) olarak iki ayrı kol halinde yaşamaktaydılar. Tek isim altında toplanmaya giden süreçte öncelikle, Xiong-nu Hükümdarı He-la-tou'un (賀剌頭) otuz beş bin kişilik ordu ile Yantuo'lar'a (延陀) sığınmış, ardından Yantuo'lar, Xue boyunun himayesine girmiş, Xue halkı ile Yantuo'lar ile bir arada yaşamaya başlamışlar ve bununla birlikte bir araya gelen tüm kitle de tek bir isim altında toplanmıştır.³⁴ Lin Gan “Türk ve Uygur Tarihi” isimli eserinde, konuyu şu şekilde açıklamıştır; Xueyantuo'lar, Tieleların bir koludur, aslen soyadları Xue idi, daha sonra saldırıp

²⁴ Changshou Ma, *Türkler ve Türk Kağanlığı*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin 2006, s. 48 (马长寿; “突厥人和突厥汗国” 桂林, 广西师范大学出版社, 2006. 第 48 页).陈星宇; “唐与薛延陀诺真水之战真实战况考略” 哈尔滨师范大学金源历史文化研究中心 哈尔滨 1 50025 (DOI:10.16565/j.cnki.1006-7744.2017.22.32).

²⁵ Lin Gan, *Türk ve Uygur Tarihi*, İç Moğolistan Ulus yayınları, İç Moğolistan 2013, s. 115.

²⁶ Lin Gan, *age*, s.115; Ma, *age*, s. 47.

²⁷ Cifu Yuanguai Waichen bölümünde Xueyantular hakkında geçen ifade için Ekler bölümü Resim VI'e bakınız.

²⁸ Bao, *age*, s. 36.

²⁹ Bao, *age*, s. 36.

³⁰ Aktaş, *age*, s. 230-231. Çin tarih kayıtları, 24 Tarih (二十四史) olarak tabir edilmektedir. Xueyantuo'lar hakkında da 24 Tarih'in, Eski Tang Tarihi (舊唐書), Yeni Tang Tarihi (新唐書), Zizhi Tongjian (資治通鑑) ve Cifu Yuanguai (冊府元龜) gibi parçalarında kayıtlar bulunmaktadır. Bu eserlerde yer alan cümle ve ifadeler şu an değinmeyeceğiz. Bu eserlerde yer alan belgelere ilerleyen sayfalarda etraflıca yer verilecek ve bunların yorumlamaları yapılacaktır. Ancak burada vurgulamak istediğim, 24 Tarih içinde yer alan, bu belgelerden hareketle elde edilemeyen ve cevapsız kalan bazı sorular, ya da haddim olmadan ifade kullanıyorum bu sözcüğü ki bazı noksanlıklar, diğer bazı boy, ulus ve halklar hakkında kayıtlar barındıran belgelerde de vardır. Bu konuda örnek olması bakımından bkz. Aktaş, *age*, s. 230-231.

³¹ Bao, *age*, s. 36.

³² Duan, *age*, s. 293-349.

³³ Duan, *age*, s. 294; Lin Gan, *age*, s. 115.

³⁴ “<https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb>”, 26.01.2022. Aktaş, Şükrü; “Tang Hanedanlığı ve Türk Kağanlığı İlişkileri Bağlamında Xueyantuo (Sir-Tarduş, Seyanto; 薛延陀) Hanlığı”, History Studies, 14/3, Ağustos 2022, s.492.

ortadan kaldırdıkları Yantuolar'ı ve bunlara ait kitleye de sahip olduklarından, Xueyantuo adı ile anılmışlardır.³⁵ Eski Tang Tarihi, 199. Tomarında haklarında yer alan bir ifadeye Xueyantuo'lar şu şekilde tanımlanmaktadır:

“其官方，兵器及風俗，大抵與突厥同”³⁶

“Yönetim (idare) birimleri, silahları ve gelenekleri, genelde Türkler (Tujue) ile aynıydı”

Tek çatı altında toplanan bu topluluğun tarihteki adı Xueyantuo 薛延陀'dur. Soy adları da “Yi-Li-Die 一利啞氏” soyu olarak geçmektedir.³⁷ Xueyantuo'lar, Tielelerin önderliğindeki boy birliği içinde yer alan pek çok boy³⁸ arasında en güçlü olan boy olarak tanımlanmaktadır, Tielelerin bir kolu olarak bilinmektedir.³⁹ Bunun yanı sıra, kültürel gelenekleri bakımından sahip oldukları özellikleri genel anlamda Türkler ile benzeşmektedir.⁴⁰ Diğer yandan Xueyantuo'lar hakkında en önemli ana kaynaklar hiç şüphesiz 24 Tarih içindeki Klasik Çin kaynakları ve kayıtlarıdır. Bu itibarla önemli bir kaynağımız da Tong Dian (通典) isimli eserdir. Tong Dian içinde Xueyantuo'lar hakkında nasıl bir tanım geçmektedir buna bir bakalım:

“薛延陀，鐵勒之別部也，前燕慕容俊時，匈奴單于賀利頭率部三萬五千來降，延陀蓋其後，與薛部雜居，因號薛延陀”⁴¹

“Xueyantuo, Tielelerin başka bir koludurlar (boyudurlar), Ön Yan Murong Jun döneminde, Xiong-nu (Hun) Başbuğu He-la-tou, 35 bin kişilik kitle ile teslim olmak üzere (kendilerine) gelmiştir, Yantuolar bunları kendilerine katıp kapsadıktan sonra Xue Boyu ile bir arada yaşamaya başladılar, bu nedenden dolayı da Xueyantuo olarak anılmışlardır.”

Diğer yandan, Çin tarihinin önemli hanedanlıklarından Tang Hanedanlığı'nın ilk döneminde, Tielelere mensup boylar arasında olan Xueyantuo'lar, Doğu Türk Kağanlığı (Göktürk; Köktürk Kağanlığı olarak tanımlanmaktadır) yönetimine başkaldırıları neticesinde, MS 627 yılı⁴² itibariyle siyasi anlamda oluşum aşamasına girmişlerdir.⁴³ Taşağıl'a göre; “önceleri Töles (鐵勒) adıyla anılan boylar topluluğu, 603 yılından sonra her bir boyun kendi adıyla kaynaklara geçmesi suretiyle farklı mecraya kaymıştır. 627'de Doğu Gök-Türk devletinin zayıflaması üzerine, boylar tamamen güçlenmişler ve bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bunların içinde o zaman en kuvvetlisi Sir Tarduşları” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴ Diğer yandan Chen Xingyu'nün görüşüne göre; Doğu Türk Kağanlığı dağılması sonrası, bir araya gelen boyların Xueyantuo Hanlığı'nı kurduklarını çalışmada işlemiştir.⁴⁵ Yeni kurulan Xueyantuo Hanlığı'nı oluşturan halk kitlesinin esasen ondan fazla Tiele boyunun meydana getirdiği bir siyasi güç olduğunu, ayrıca dağılan Doğu Türk Kağanlığı sonrası kurulan Xueyantuo Hanlığı'nın, bahsi geçen bu ondan fazla Tiele boyunun bir araya gelerek oluşturdukları tespitine ilave olarak dağılan Doğu Türk Kağanlığı'ndan geriye kalan bakiye ve boylar arasında en güçlü olarak dikkat çeken iki boyu Uygur ve Xueyantuo olarak vermiştir. Uygur ve Xueyantuo'ların da bu

³⁵ Lin Gan, *age*, s. 115.

³⁶ Liu Xu, *Eski Tang Tarihi, 149. Tomar, Kuzey Di Bölümü*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 5344 (劉昫; “舊唐書”, 北京: 中華書局, 1975, 第 3359 頁). Sayfa numarası İbooks dijital nüshasında 3359'dur. Resim II'ye bakınız.

³⁷ Ouyang Xiu, Song Qi, *Yeni Tang Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1975, s. 6134 (歐陽修, 宋祁; “新唐書” 北京: 中華書局, 1975, 第 6134 頁). Chen Yan, Wang Wenuang; “Yeni Tang Tarihi ile Tang Hanedanlığı Sınırları İçinde ve Dışında Kalan Halkların Tarihi Araştırmaları” Yunnan Üniversitesi Yayınları, Yunnan, ISBN: 9787548225942, Nisan 2016, I. Basım, s. 102 (陈燕, 王文光; “新唐书与唐朝海内外民族史志研究” 云南大学出版社 (ISBN: 9787548225942) 2016 年四月, 第 102 页). 24 Tarih kaynaklarının Dijital olarak yer aldığı Ctext.org isimli sitede, Yi-Li-Die ismi Yi-Li-Tu 壹利吐 olarak geçmektedir. Duan Lianqin'in eserinde de “Ctext.org” da yer alan ve dipnotumuzda da yer verdiğimiz şekliyle tanımlanmaktadır. Duan, *age*, s. 295. <https://ctext.org/text.pl?node=565376&if=gb> (01.04.2022).

³⁸ Tiele'lara mensup boy arasında pek çok boy olması hususunda Tong Dian'de (通典) geçen şu ifadeye bakınız: “鐵勒之先，匈奴之苗裔也，種類最多：Tielelerin ataları, Xiong-nuların (Hun) neslindedir, türü en çok olandır (olan da yine Tielelerdir).” <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565373&remap=gb>, 23.01.2022.

³⁹ Yongfeng Wei; “Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo'lar Arasında Heqin ve Beraberinde Xueyantuo'ların Sakinleşmeleri” *Wenli Dergisi*, 2002, s. 56 (卫永锋; “唐与薛延陀的和亲及薛延陀的平定” 文史杂志, 2002 年, 第 3 期, 第 56 页).

⁴⁰ Chen Yan, Wang Wenuang, *age*, s. 102.

⁴¹ Tong Dian Yüz Doksan Dokuzuncu Tomarın Bianfang On Beşinci bölümünden alıntılanmıştır (《通典》卷一百九十九 邊防十五) ilgili kaynağın dijital nüshası için bkz. <https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=565377&remap=gb>, 21.01.2022.

⁴² Xiong, *age*, s. 599.

⁴³ Xingyu Chen, “Tang Hanedanlığı ve Xue Yantuo Nuo Zhen Irmağı Muharebesinde Gerçek Savaş Durumuna İlişkin Bir Araştırma” *Harbin Pedagoji Üniversitesi, Jinyuan Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi*, Harbin, 50025, 2017, s. 107 (陈星宇; “唐与薛延陀诺真水之战真实战况考略” 哈尔滨师范大学金源历史文化研究中心 哈尔滨 1 50025 (DOI: 10.16565/j.cnki.1006-7744.2017.22.32), s.107.

⁴⁴ Ahmet Taşağıl, “Sir Tarduşlar” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 143. Bu makalenin yayın yılı bulunmadığından çalışmamızda yer verilememiştir.

⁴⁵ Chen, *age*, s. 105, 106, 107.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

boylar içinde en güçlü olanları olduğunu Yeni Tang Tarihine dayanarak ifade etmiştir.⁴⁶ Chen Xingyu'nün bu görüşüne ilham veren Yeni Tang Tarihi'nde geçen cümle şudur:

“突厥已亡，惟回紇與薛延陀為最雄強”⁴⁷

“Tujueler (Türkler, Göktürk, Köktürk) yıkılmışlardı, Uygurlar ve Xueyantular en cesur ve güçlü olanlardı”

Xueyantuo Hanlığı'nın, Doğu Türk Kağanlığı sonrası kurulması bu şekilde tasvir edilmekte ve tanımlanmaktadır. Doğu Türk Kağanlığı'nın varlığını sürdürdüğü ve de askeri, siyasi anlamda güçlü olduğu durumda Xueyantulara ayrılıkçı bir harekette bulunma imkânı, ayrı bir Hanlık kurma ortamı oluşmayacağı da özellikle ifade edilmektedir. Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılması bu manada Xueyantular için de bir fırsat olmuştur. Tarihi olayları genel olarak ele aldığımızda ve de ayrılmaz bütün olarak genel perspektiften değerlendirdiğimizde her bir vakanın ve olayın birbirinden ayrılamayacağı da karşımıza çıkmaktadır. Meydana gelen bir hadise bir diğer olayın ortaya çıkmasını da beraberinde getirmektedir. Tabii bu da kimisi için fırsat kimileri için ise olumsuz bir ortam ve anlam arz etmektedir. Ancak burada Xueyantular açısından değerlendirdiğimizde, Tiele boyları olarak Doğu Türk Kağanlığı'na başkaldırmaları ve akabinde Doğu Türk Kağanlığı'nın dağılması Xueyantular için fırsat olmuştur.⁴⁸ Xueyantuo Hanlığı, Çin dilinde Xueyantuo (薛延陀) olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹ Burada yeri gelmişken Xueyantuo isminin kökeni ve oluşumu hakkında da açıklama yapmakta fayda vardır. Aslında bu konuyu önceki sayfalarda açıklamıştık ancak burada yeri geldiği için kısaca tekrar açıklamakta fayda olduğu düşüncesindeyim. Murong Jun döneminde, Xiong-nu Hükümdarı He-la-tou otuz beş bin kişi ile Yantuolara sığınmış, daha sonra Yantuoların da Xueler'in himayesine girmesiyle, Xueyantuo ismi ve boyu şekilde oluşmuş olur. Lin Gan da konuyu, Xuelerin, Yantuoları ortadan kaldırması şeklinde tarif etmektedir.⁵⁰ Her ne şekilde olursa olsun, Xueyantuo ismi iki boy isminin bir araya gelerek oluşturduğu bir isimdir. Bununla birlikte, burada bahsi geçen Tölesler ise Çin kaynaklarında Tiele (鐵勒) şeklinde tanımlanmaktadır.⁵¹ Xueyantuo Hanlığı, Çin Tarihi'nde son derece önemli iki dönem olan Sui (隋)⁵² ve Tang (唐) Hanedanlığı döneminde Altay Dağları coğrafyasında kırsal göçebe halk olarak yaşamışlardır ve bu dönemde, Türkçemizdeki ifadesi ile “Sir” ve “Tarduş” olmak üzere iki koldan oluşmaktaydılar ve iki isim altında anılmışlardır.⁵³ Yeni Tang Tarihi Uygurlar (Huihe) bölümünde geçen ifadede bu konu şu ifade ile kaydedilmiştir:

⁴⁶ Chen, *age*, s. 107.

⁴⁷ Ouyang Xiu, Song Qi, *Yeni Tang Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin, 1975, s. 6112 (歐陽修, 宋祁; “新唐書”北京: 中華書局, 1975, 第 6112 頁).

⁴⁸ Ma Aihong, Zhang Jinxi, “Tang Hükümdarı Taizong'un Sınır Yönetim Stratejisi ve Xueyantular (Sir- Tarduş) Pasifleştirilmesi Üzerine”, *Tangdu Dergisi*, 2020, s. 32. (马艾鸿, 张金玺; 从平定薛延陀看唐太宗经略边疆的方式, 唐都学刊, 2020年, 第 32 页); 2020, s.32.

⁴⁹ Chen, *age*, s. 105, 106, 107; Xiong, *age*, s. 599.

⁵⁰ Lin Gan, *age*, s. 115.

⁵¹ <http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html>, 26.01.2022. Tielelar aynı zamanda Di (狄), Kızıl Di (赤狄), Dingling (丁零), Gao-che (高車), Chi-Le (敕勒) veya Chi-Le isminde yer alan Le (勒) sözcüğünün bir diğer seslendirmesi olan Chi-Lei şeklinde de anılmışlardır. Tarihi süreç içinde isimleri pek çok kez dönüşüm yaşamıştır. Ancak Orta Asya Türk Tarihi'ndeki müstesna konularına zarar vermemiştir. Tieleların ataları, Qin Beyliği ve Batı Han Hanedanlığı dönemlerinde Baykal Gölü çevresinde yaşamışlardır. Tieleların, Qin Beyliği ve Han Hanedanlığı'na denk gelen dönemdeki isimleri itibarıyla ataları olan Ding-Ling'lerden bir kısım topluluk, güney istikametinde göç etmişlerdir. Bu göç, ile kuzey topraklarına yayılma süreci başlamıştır. Altı Hanedanlık dönemine gelindiğinde, Dingling'ler, Asya'nın merkez ve kuzey kısmına kapsayan devasa alana dağılmışlardır. VI. yüzyıla denk gelen süreçte kuzey topraklarının hâkimi olan ve tarihte ilk Türk adını taşıyan devlet olan Türk Kağanlığı'nın (Tujue Hanguo/ Kehanguo 突厥(可)汗國) himayesine girmişlerdir. Yine Tielelara mensup ondan fazla kabile Moğolistan bozkırlarında kalmaya sürdürmüşlerdir. Xiong, *age*, s. 506. Bunlar arasında en bilinenleri Xueyantuo (薛延陀) ve Uygurlardır (Huihe 回紇, Weiwuer 維吾爾) (Tan v. 5: 29, 5–8'den aktaran Xiong; 2009, s. 506). Tüm bunların yanı sıra, Tölis (Tölös) gibi isimlerle de anılmaktadırlar. Ahmet Taşağıl, “Töles Boylar'ının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar)” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences* Sayı/Number 3 Yıl/Year 2014 Bahar/Spring 2014, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, s. 312-322). Tölis, Tölös gibi isimler hakkında Thomson, Boodberg ve Emmanuel Edouard Chavannes gibi dünyaca tanınan Türkolog ve Sinologların görüşleri dikkat çekmektedir. Ayrıca, Tölis ismi, Kültigin yazıtlarının doğu yüzü 13. satırında da geçmektedir. Kültigin yazıtının 13. yüzünden elde edilen bu bulgulardan hareketle V. Thomson, P.A. Boodberg ve Emmanuel Edouard Chavannes gibi bilim insanları Tölis (Tölös) sözcüğü ile Tiele sözcüğünü bağdaştırmışlardır. Şükrü Aktaş, “İsimleri, Kimlikleri ve Komşu Halklarla İlişkileri Bağlamında Gao-Chelar” *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar II*, Türker Uygur, Volkan Tunç (Ed.) Lambert Academic Publishing, Moldova, 2021, s. 200-222.

⁵² Sui Hanedanlığı (隋代): MS 581 yılında, Kuzey Zhou Beyliğinin yerine, Yang Jian (楊堅) tarafından kurulmuştur. Daha sonra MS 618 yılına gelindiğinde ise yıkılmıştır. Guanzhong (關中) ve Daxingcheng (大興城) günümüzdeki ismi itibarıyla Chang'an (長安) şehri merkez olmak üzere kurulmuştur. Yang Jian'in himayesinde (diğer adı Wendi'dir 楊堅) kuzey sınırını, Tujueler ile (突厥; Türk; Göktürk; Köktürk'ler) işbirliği yaparak sükunete kavuşturmuş ve bu bölgede huzuru ortamı sağlamıştır ve bunun akabinde rakip güç olan Chen (陳) beyliğini MS 589 yılında mağlup etmiştir. Yang Jian'in askeri anlamda kazanmış olduğu bu zafer, MS 300. yüzyılın başlarında, Batı Jin (西晉) beyliğinin çöküşünden sonra Çin topraklarının sükunet ve istikrara tekrardan kavuşması olarak yorumlanmaktadır. İkinci hükümdar Yangdi iktidarında, kendisi oldukça sorumsuz mali ve askeri politikalar sürdürmüştür. Bu hoyrat davranışlarının en öne çıkanı ki Hanedanlığın da sonunu getirmiştir, Kogurya İmparatorluğu üzerine üç sefer, geniş çaplı ve askeri harekât ve kampanya düzenlemiştir. Bunlar halkı bezdirmiş, isyana sürüklemiş ve Hanedanlığın MS 618 yılında yıkılmasına sebep olmuştur. Xiong, *age*, s. 479. Xiong, *Batı Jin beyliğinin yıkılış tarihi olarak MS 300'lerin başlangıç yılları olarak vermiştir ancak tam tarihi pek çok kaynakta MS 316 veya 317 olarak verilmektedir.*

⁵³ <http://www.chinaknowledge.de/History/Alter/syrtardush.html>, 26.01.2022.

“薛延陀者先與薛種雜居，後滅延陀部有之號薛延陀”⁵⁴

“Xueyantuo'lar, ilk olarak Xue'ler (soyu) ile yaşamaktaydılar, sonra Yantuo boyunu ortadan kaldırmışlar ve var olan Xueyantuo adını almışlardır”

Daha sonra, Sir (Xue) boyunun, Tarduşları (Yantuo), tamamen ilhak etmesi ile Sir-Tarduş (Xueyantuo) boyu oluşmuş ve yeni oluşan bu boy ismi tarih sahnesinde yerini almıştır.⁵⁵ Sir ve Tarduş isimlerinin kaynak dilimiz olan Çince'deki karşılığı Xue ve Yantuo'dur (薛延陀). Diğer yandan, Xueyantuo'ların dolayısıyla, Sir ve Tarduşların (Seyanto) yaşamlarının sürdürdükleri ve karargâh ve idare merkezlerini kurdukları yer olarak Moğolistan sınırları içinde kalan Hangai Dağları (杭愛) çevresi verilmektedir.⁵⁶ MS Altıncı yüzyıl öncesinde, günümüz Tula Irmağı'nın kuzeyinde,⁵⁷ Selenge Irmağı havzası ve Cungar havzasını kapsayan geniş coğrafyada pek çok Tiele kabilesi yaşamaktaydı. Altıncı yüzyılın ortalarında Türklere ait siyasi iktidar kurulmasıyla Türkler son derece güçlü ve varlıklı bir hale geldiler. Cungar havzasındaki⁵⁸ Tiele kabileleri, Türk hükümdarlar tarafından doğu-batı savaşı esnasındaki yağma ve talan hareketine katılmaları maksadıyla askere alınmışlardır.⁵⁹ Bunların büyük kısmı Büyük Çöl'ün (Mobei 漠北) kuzeyindeki topraklarda yaşıyorlardı ve bu kabileler toplamda yaklaşık on beş kabileden oluşmaktaydı. Xueyantuo'lar, Uygurlar, Bayırkular da bunlardan birkaçıydı. Yaşadıkları coğrafya hakkında değişik veriler bulunmakla birlikte daha önce de değindiğimiz üzere yoğunlukla Çin dilinde Mobei olarak tanımlanan Büyük Çöl'ün kuzeyinde yaşamaktaydılar. Diğer yandan Xueyantuo'ların yaşam alanları ve sınır hatları hakkında Eski Tang Tarihi ve Yeni Tang Tarihi'nde birtakım belgeler mevcuttur. Bunlardan Eski Tang Tarihi'nde yer alan ifadeye göre;

“東至鐵勒，西至葉護，南接沙磧，北俱倫水”⁶⁰

“Doğu sınırları Tielelara, batıda sınırları Yehulara uzanmaktaydı, güneyde Shaqilere, kuzeyde ise Julun Irmağı'na yakındılar”

“東至室韋，西至金山，南至突厥，北臨瀚海，即匈奴故地，勝兵二十萬，立其二子為南部”⁶¹

“Doğuda Shiweilere, batıda Altın Dağlarına, güneyde Türklere, kuzeyde geniş çöller ile Xiong-nuların eski topraklarına yaklaşmışlardı, muzaffer iki yüz bin askeri vardı, iki oğlu arasında güney-kuzey bölümünü kurmuştu.”

Burada yer verdiğimiz cümlelerden yola çıkılarak yapılan analiz ve görüşler arasında da bir birbirinden farklı yorumlar karşımıza çıkmaktadır. Eski Tang Tarihi'nden elde edilen bu iki cümleden hareketle yapılan yorumlara bakıldığında, her ne kadar farklı iki tarihi cümle olsa da bunların işaret ettiği esasen aynı doğrultuda olduklarıdır.⁶² Ancak burada geçen ifadeler, birbirinden farklı boyları, farklı coğrafyada göstermektedir. İlk cümlede yer verdiğimiz ifadeye göre, doğularında Tielelar, batılarında Yehular (葉護) vardı. Kuzeylerine dair önemli coğrafi konum olarak da Julun Irmağı verilmektedir. Julun Irmağı'nın günümüzdeki konumu üzerine detay bulunmamaktadır.⁶³ Ancak Cen Zhongmian, Julun Irmağı'nın günümüzdeki konumu hakkında yaptığı araştırmalara göre, Moğolistan Devleti Huhhot şehrine bağlı Horinger Irmağı(哈刺和林河) olduğu tespitinde bulunmuştur.⁶⁴ Diğer cümlede ise doğularında Shiweiler, batılarında Altın Dağları, kuzeylerinde ise Han Hai olarak tabir edilen bölge tarif edilmektedir. Kuzeylerinde bulunan ve Han Hai (杭愛山) olarak ifade edilen yörenin Hulun, Baykal ve Buir Göllerinin ve de Hangai Dağlarının olduğu ifade edilmektedir. Burası günümüze göre ise Çin'in, İç Moğolistan eyaleti sınırları, Güney Sibirya ve bağımsız Moğolistan hattını içine alan çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bao Wensheng (2007) yılındaki çalışmasında bu alanda çalışan araştırmacıların Han Hai'ı (瀚海) günümüz Baykal Gölü olarak tarif ettiklerini ve yine Baykal Göl'ünün güneyindeki Selenge Irmağı ve aşağısı olan olarak tarif ettikleri şeklinde tespitini sunmuştur.⁶⁵ Ve ayrıca da bu alanı Uygurların yaşadıkları alan olarak tanımlamıştır. Diğer yandan, Han Hai olarak tarif edilen bölge, çok

⁵⁴ <https://ctext.org/dictionary.pl>, 01.04.2022.

⁵⁵ Bao, *Xueyantuo Boy İsmi ve Kaynağı Üzerine*, s. 132.

⁵⁶ Xiong, *age*, s. 599.

⁵⁷ Dilimizde Tola Irmağı olarak ifade edilmektedir. Taşağıl, Ahmet; “Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* Sayı 3, Yıl 2014 Bahar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, s. 312.

⁵⁸ Cungar havzası olarak tarif edilen bölge günümüz İç Moğolistan eyaleti, Şinciang Özerk Yönetim Bölgesi (新疆自治区) Kumul (哈密) şehrinin batısı ve de Yanqi ilçesinin batısına düşen yöredir. Ma, *age*, s. 47.

⁵⁹ Lin Gan, *age*, s. 115.

⁶⁰ Liu Xu, *Eski Tang Tarihi 199. Tomar Tiele Bölümü*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 5344 (劉昫; “舊唐書” 北京: 中華書局, 1975, 第 5344 頁).

⁶¹ Liu Xu, *age*, s. 5344. Ekler bölümü resim II'ye bakınız.

⁶² Zhongmian Cen, *Türk Tarihi koleksiyonu*, Zhonghua Yayınevi, Pekin, 2004, s.766 (岑仲勉; “突厥集史” 中華書局, 北京, 2004, 第 766 頁) s. 766; Duan, *age*, s. 298-306.

⁶³ Bao, *age*, s. 39, 40.

⁶⁴ Cen, *age*, s. 767.

⁶⁵ Bao, *age*, s. 39.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

geniş bir coğrafyayı içine aldığından, bu geniş coğrafyayı tasvir eden sözcük Han Hai da bu genişliği içerdiği anlamı itibarıyla vermektedir. Han Hai sözcüğünü tek başına çevirmiş olsaydık “Geniş Çöl”⁶⁶ veya “Geniş Deniz” anlamında çevirebilirdik. Esas itibarıyla anlamlarının özü de bu şekildedir.⁶⁷ Aynı zamanda Gobi Çöl’ü ve Baykal Gölü ve de Moğolistan’ın çölleri de kastedilmektedir. Ancak burada yaptığımız tercümede de görüldüğü üzere konu geniş bir sulak alanı içerdiğinden ve de kastedilen böylesine büyük bir alan olduğundan Eski Tang Tarihi’nde de coğrafi anlamda genişliğe vurgu yapan bir ifade ile Han (瀚) sözcüğü ile bir tabir kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Lin Gan “Türkler ve Uygurlar” isimli eserinde Xueyantuların yaşadıkları alan hakkındaki tespitini anlatırken, Han Hai ifadesine de değinmiş ve burada Han Hai ifadesinin, daha önceki sayfada tercümesini “Büyük Çöl” olarak yaptığımız cümleyi, başka türlü ele almıştır ve kendisi “Han Hai” ifadesinin günümüzdeki adı ile Baykal Gölü olduğunu ve Büyük Çöl demek olmadığını, bu ifadenin Büyük Çöl’ü kastedmediğini vurgulamıştır.⁶⁸ Bundan ayrı olarak devam edecek olursak; Doğu ve Batı Türk Kağanlığı arasına meydana ayrışma sonrası, Büyük Çöl’ün kuzeyinde yaşamakta olan Tiele kabilelerinin büyük kısmı öncelikle Doğu Türk Kağanlığı’na tabi olmuşlardı.⁶⁹ Doğu Türk Kağanlığı da Zhenguan ilk yılında yıkıldıktan sonra, geriye kalan Tiele boyları arasında en güçlü olarak öne çıkan Uygur ve Xueyantuo boylarıydı. Doğu Türk Kağanlığı’nın dağılması sonrası, Xueyantuo Hükümdarı Xieli Kağan (頡利可汗) ve Uygurlar arasında da bir çekişme meydana gelmiş, Uygurlar mağlup edilmişler ve netice itibarıyla de Uygurlar da zapt edilince ortalık Xueyantulara kalmıştır. Siyasi olarak genişlemeleri ile Xueyantuların egemenlik kurdukları coğrafya değişiklik göstermiştir. Diğer yandan Sinoloji çalışmalarının ve aynı zamanda Çin’deki Türkoloji çalışmalarının önderlerinden Lin Gan, Xueyantuların yaşadıkları ve egemen oldukları coğrafya hakkındaki görüşünü Temmuz 2007 yılında yapılan çalışmasında irdelemiştir. Lin Gan burada yer verdiği görüşüne dayanak noktası olarak, Yeni Tang Tarihi 217. tomarına dayandırmaktadır.⁷⁰ Yeni Tang Tarihi’nde geçen bilgi şu şekildedir:

“東室韋，西金山，南突厥，北臨瀚海，蓋匈奴故地也”⁷¹

“Doğuda Shiweiler, batıda Altın Dağları, güneyde Türkler, kuzeyde geniş çöllere ile Xiong-nuların eski topraklarını kapsamışlardı,”

Lin Gan, bu dönem Uygurların, Bayırkların, Edizlerin (Adielerin), Tongra veya Tonraların (Tongluo), Buguların, Xi⁷² gibi kabile ve boyların Xueyantulara bağlandıklarını ifade etmiştir.⁷³ Duan Lianqin ise iktidarı ele alıp, Türk Kağanlığı sonrası dağılan Tiele boylarını, himayeleri altında toplayan Xueyantular hakkında Lin Gan’ın tespitini bir adım daha öteye taşımış ve on dokuz senelik iktidarları sürecince Xueyantuo iktidarı altında varlıklarını sürdürmüş olan boyların isimlerini ve Xueyantuo iktidarının merkezine olan coğrafi konumlarını çalışmasında açıklamıştır. Duan Lianqin’in eserinde bunlar; Duolange (多覽葛), Hui (渾), Qibi (契苾), Ediz (Adie 阿跌), Tongra veya Tonra (Tongluo; 同羅), Pugu (僕骨), Duxue (斛薛), Xijie (奚結), Sijie (思結), Uygur (Huihe; 回紇), Bayırku (Bayegu; 拔野古), Ak Xi (Bai Xi; 白霽), Dubo (都播), Kurikan (Guligan; 骨利乾) boylarını vermiştir.⁷⁴ Xueyantuların doğusunda Duolange, Duolangların güneyinde Qibi Boyu, Adie Boyu Xueyantuların batısında yer alırken, kuzeybatılarında Orhon Irmağı (鄂爾渾河) akmaktaydı, Tongluolar ise

⁶⁶ www.pleco.com, 23.03.2022.

⁶⁷ <https://www.zdic.net/hans/瀚海>, 23.03.2022.

⁶⁸ Lin Gan, *age*, s. 117.

⁶⁹ Lin Gan, *age*, s. 116.

⁷⁰ Lin Gan, *age*, s. 113.

⁷¹ Ouyang Xiu, Song Qi, *Yeni Tang Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1975, s. 6135 (歐陽修, 宋祁; “新唐書”北京: 中華書局, 1975, 第 6135 頁). Ekler bölümü resim V’e bakınız.

⁷² Lin Gan’ın “Türk ve Uygur Tarihi” isimli eserinde yer verdiği Xi Boyu ve bunun kaynak dil Çincedeki hali (霽) şeklindedir. Lin gan; *age*, s. 117. Ancak Duan Lianqin’in “Ding-ling, Gao-che ve Tielelar” isimli eserinde Xueyantuların himaye ettikleri boyların isimlerine yer verdiği değinmiştik. Duan Lianqin’in ilgili eserinde Xi boyunu kasten kullandığı Çince im “Xi Jie 奚結”dir. Duan Lianqin, *age*, s. 322. Çincenin zorluğuna dair burada küçük bir açıklama yapmakta hem fayda var hem de tam yeri geldi diye düşünüyorum. Çünkü bu tarz im yanlışlıkları Çince yazılmış kitaplarda ve de Çince kaynaklı çalışılan eserlerde meydana gelebilmektedir. Lin Gan’ın kullandığı Xi (霽) im’i ile Duan Lianqin’in ki arasında da böylesi bir yanlışlık olmuş olma ihtimali yüksektir. Ve farklılık buradan kaynaklanıyor olabilir diye düşünüyorum. Buna benzer yanlışlıklar daha önce de çalışmalarım esnasında karşıma çıkmıştı. Bu çalışmam esnasında da böylesi durumla karşılaştım. Yine Duan Lianqin’in ilgili eserinde Yeni Tang Tarihi Hui-He bölümüne yapılan bir atıfta Huihe (回鶻傳) yazması gereken yerde Xianghe (向鶻傳) yazmıştır. Bu da dikkat çekecek diğer bir örneğimizdir. Duan, *age*, s. 319. Bunların Çincenin doğası bakımından ele alıp, düşündüğümüzde makul hatalar olarak kabul edebileceğimiz kanaatindeyim. Burada esas olması gereken im’in ise Lin Gan’ın kullandığı Xi (霽) olması gerektiğini düşünüyorum. Bu konu hakkında dijital sözlük olan “pleco”dan elde ettiğim veriyi esas aldığım ifade etmek isterim. Çünkü burada verilen detay bilgi de Xi (霽) için Sui-Tang Hanedanlığı dönemi, çağdaş dönem öncesi etnik grup açıklaması yer almaktadır. Bu bakımdan çalıştığımız Xueyantuo Hanlığı da Çin Tarihi’nde karşılık gelen dönem Sui ve Tang hanedanlıklarıdır. Bu nedenle Lin Gan’ın eserinde de yer verdiği Xi (霽) ile de örtüşmesi sebebiyle bu im’i esas aldığımızı ve belirtmek isterim. Ancak çalışmamın araştırma safhasında Yeni Tang Tarihi’nden elde ettiğim bulguda her iki boyun da mevcut olduğunu öğrendim. Bu nedenle her ikisinin de var olduğunu ifade etmek isterim. Tam metin için Ekler bölümü Resim V’e bakınız.

⁷³ Lin Gan, *age*, s. 117.

⁷⁴ Duan, *age*, s. 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324.

Xueyantuların konuşlu buldukları Yu-du-jun Dağı'nın⁷⁵ kuzeyinde ve Duolangların da doğusunda idiler, diğer bir ifade ile Xueyantuların kuzeyindeydiler, Pugular ise Duolangların doğusunda ve Tongluolar ile komşu olarak tarif edilmektedir. Duxueler'in (斛薛) doğusunda Ediz (A-die), batılarında Tongra (Tonra; Tongluo) yer almaktaydı, burası günümüz Orhon Irmağı ve çevresinde yer almaktadır.⁷⁶ Tüm bunların yanı sıra Xueyantuların yaşamlarını sürdükları toprakları tam ve özetle ifade edecek olursak, Xueyantular, Moğol bozkırında yayılmış vaziyette yaşam sürmüşlerdir. Bununla alakalı Eski Tang Tarihi Tiele bölümünde yer alan cümle temel oluşturmaktadır. Buna göre Xueyantuların yaşamlarını sürdükları ve hükümdar otağını kurdukları bölge olarak, “*Yu-du-jun Dağı kuzeyi ve Dule Irmağı güneyi*” idi. Burada tarif edilen iki coğrafi konumun ikisinin de ismi günümüzde değişmiştir. Dule Irmağı günümüzde Tula (土拉) Irmağı ve bunun sağ kıyısına düşen kesimi, Orhon Irmağı'nın orta ve kuzey hattı ile Hangai Dağları'nın (杭愛山) bulunduğu kuşak arasında yer almaktaydı.⁷⁷ Kuzeyden güneye, doğudan batıya hâkim oldukları alana bakıldığında, hüküm sürdükları coğrafya ve de hükümdar otağının konuşlu bulunduğu bölge oldukça geniş bir alana yayılmış vaziyettedir. Geniş olmasının yanı sıra bu bölge sulak ve otlak bakımından da zengin ve bereketliydi. Moğol bozkırı, güney Sibiry'a'nın güneyi, batıda ise Türkistan coğrafyasına kadar uzanan büyük genişlikteki coğrafya daha Xueyantuların egemenliği öncesinde Doğu Türk Kağanlığı'nın hüküm sürdüğü topraklardı. Doğu Türk Kağanlığı'na mensup yaklaşık yüz binden fazla bir kitlenin hayvan otlatığı bir bölge idi. Tielelerin ve alt kolları olan Xueyantuların, Doğu Türk Kağanlığı'na başkaldırması ve Doğu Türk Kağanlığı'nı dağıtması sonrası Xueyantuların egemenliğine girmiş bir coğrafyadır. Merkez teşkilatının bulunduğu bölge hakkında nokta atışı bir yer belirtilmemektedir. Bu nedenle Xueyantuların hüküm sürdükları alan hakkında verilen tanımlamalar genelleme içermektedir.⁷⁸ Bunun nedenleri arasında henüz kuruluş aşamasında Tang Hanedanlığı'nda meydana gelen iç karışıklık gösterilmekte, Tang döneminin kuruluş dönemi tarihini kaydeden vakanüvislerin bu süreci ve Xueyantuların hükümdarlık merkezinin nereye kurulduğunu tam anlamamaları olarak gösterilmektedir.⁷⁹ Ancak kuruluş merkezleri, hükümdarlık otağı neresi olarak verilirse verilsin Dule Irmağı (günümüz Tula Irmağı) güneyinden ve de Yu-du-jun Dağı kuzeyinden daha öte bir konumda olmasının mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Tarihi belgelerin sağladığı veriler ışığında varılan sonuca göre Xueyantuların hükümdar otağı ve dolayısıyla merkez teşkilatını kurdukları alan olarak Yu-du-jun Dağı (鬱督军) ve Dule Irmağı (獨樂) arası hat olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıkan bu sonuç, var olan bulgu ve belgeler ile bunlara bağlı görüşlerin birbiriyle uyumunda olduğu belirtilmektedir.⁸⁰ Özetle; Doğuda komşuları Tiele ve Shiweiler idi, batıda Altın Dağları ve Batı Türk Kağanlığı'nın sınırlarına (*klasik kaynaklarda geçen adı ile Yehu'dur*), güneyde Büyük Çöl'e (Gobi Çöl'ü) ve Tang Hanedanlığı sınırlarına, kuzeyde de Selenge Irmağı⁸¹ ve kuzeyine kadar uzanan bir güç halindeydiler.⁸²

3. Tang ve Xueyantuo Arası İlişkilerin Gerilmesi ve Nuozhen Irmağı Savaşı Neden-Sonuç Analizi

MS 630 yılında (*Zhenguan dördüncü senesi*) Doğu Türk Kağanlığı'nın dağılması sonrası, kuzey topraklarında siyasi anlamda bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Zhenzhu Pijie Kağan Yinan, hükümdarlık otağını Duluo Irmağı'nın güney hattına taşımıştır.⁸³ Lin Gan'ın, ilgili çalışmasının 117. sayfasında Yinan'ın taşıdığı ve yeni hükümdar otağı olarak seçtiği yeri tarif ederken kullandığı im Du (獨) ve Luo (邏)'dur. Burası günümüzdeki adıyla Tula (土拉河) Irmağı'dır. Ancak yine aynı Tula Irmağı'nı kasten Duan Lianqin ilgili eserinde Dule Irmağı (獨樂) adını kullanmıştır.⁸⁴ Bu iki ismin ya da im'in arasındaki bu farklılığın yazım yanlışından kaynaklanmış olabileceği gibi, sesteş olmakla birlikte farklı imler kullanılarak tarif edilen aynı yöreyi ve dolayısıyla ırmağı işaret ettiğini düşünebiliriz. Buna benzer diğer benzerlikler ve aynı ses olmasına karşın farklı imlerde yazılmış olan ancak aynı yeri, bölgeyi veya coğrafi konumu işaret eden başkaca tanımlamalar da gerek bu çalışmamız için yaptığımız araştırmalar esnasında gerekse başkaca çalışmalarımız esnasında karşılaşmış olduğumuz bir durumdur. Sinoloji çalışmalarımızda ilerlendikçe böylesi benzerlikler

⁷⁵ Taşağıl, “Sir Tarduşlar” isimli çalışmasında Yu-du-jun Dağını Ötüken Dağı olarak tarif etmiştir. Çalışmasında Yu-Du-Jun ismini Yü-tu-chin shan şeklinde aktarmıştır. Taşağıl, *agm*, s. 144. Bununla birlikte Ötüken Dağı'nın ve bulunduğu bölgenin net konumu tam olarak bilinemediği ifade edilmektedir. <https://www.youtube.com/watch?v=kB6bWRn-s24>, 20.04.2022.

⁷⁶ Duan, *age*, s. 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324.

⁷⁷ Lin Gan, *age*, s. 116; Duan, *age*, s. 318.

⁷⁸ Duan, *age*, s. 318.

⁷⁹ Duan, *age*, s. 318.

⁸⁰ Duan, *age*, s. 318; ayrıca bkz. <http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html>, 04.04.2022.

⁸¹ Selenge Irmağı ilgili kaynaklarda “*娑陵水*” ve de “*色楞格河*” şeklinde verilmektedir. Selenge Irmağı'nı tarif etmek için her ikisi de kullanılmaktadır.

⁸² Duan, *age*, s. 306.

⁸³ Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 3360 (劉昫; “*舊唐書*”, 北京: 中華書局, 1975, 第 3360 頁). Sayfa numarası ebooks'da yer alan dijital kaynağa göre verilmiştir.

⁸⁴ Duan, *age*, s. 318; Lin Gan, *age*, s. 117. Çalışmamız esnasında karşımıza çıkan daha önceki sayfalarımızda vurguladığımız benzer nitelikte bir başka farklılık da budur. Ancak bu konu ayrı bir başlık ve araştırma adı altında ele alınması gerektiğinden uzatmadan burada vermiş olduğumuz bu kısa bilgi ile burada tamamlamayı tercih ettim.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

sürekli karşımıza çıkmaktadır. Zhenzhu Pijie Kağan Yinan (真珠毗伽可汗), iktidarının güçlü olduğu dönemde, iki yüz bin kişilik bir ordusu vardı ve iki oğlunu güney ve kuzey'in başına geçirmiştir. Bazhuo (跋灼) ve Dadushe (大度設), Duo Mozhi (咄摩支) oğullarından birkaçıdır. Bunlar arasında Dadushe, Nuozhen Irmağı Savaşı'nda Xueyantuo ordusunun sevk ve idaresinde öne çıkmış ve bu savaşta komutanları olmuştur.⁸⁵ Ancak bağımsız bir rejim olmaları öncesi siyasi durumlarına bakıldığında Xueyantuo, Tieleların bir alt kolu olarak yaşamlarını sürdürmekteydiler. Daha sonra Tieleların ve yine Tielelara mensup diğer halkların Doğu Türk Kağanlığı'na başkaldırısı ve Türk Kağanlığı'na olan isyan hareketlerinde maiyetteki pek çok halk ve boyun mücadeleye katılması ve desteği ile Doğu Türk Kağanlığı'na yönelik isyan sonuç vermiş ve bunun neticesinde Xueyantuo Hanlığı kurulmuştur. Diğer yandan, Doğu Türk Kağanlığı'nın dağılmasını isteyen Tang Hanedanlığı'nın da bu mücadeleyi körüklediği ve Türk Kağanlığı'nın dağılmasına yönelik başlatılan isyan hareketini desteklediği de bir gerçektir.⁸⁶ Doğu Türk Kağanlığı'nı yıkmak için başlatılan müttefiklik süreci, Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo arasında yakınlaşmaya yol açmıştır. Tang Hanedanlığı Xueyantuo hükümdarlarına birtakım unvanlar tevdi etmiş, her iki taraf da birbirine bazı ayrıcalıklar ve iltimaslar göstermiştir. Bu durum her iki tarafın da yararına olmuş ve tam anlamıyla günümüz ifadesiyle de kazan-kazan stratejisi olarak sürdürülmüştür. Tang yönetimi kuzey sınırlarına yönelik herhangi bir teşebbüste bulunmamış en küçük bir toprak parçasına dahi fetih düzenlememiş, Xueyantuo için barış ortamının sürmesini, maiyete alınan tüm boyların ve özellikle de Tielelardan kendilerine kalan boyların tam ve kesin bir biati sağlanmıştı. Herhangi bir hayvanlarına, eşyalarına zarar gelmemişti. Tüm bu nedenlerden ötürü, kurulmuş olan bu düzen ortamının Xueyantuo için son derece faydalı bir hareket olduğu ortadadır. Diğer yandan Tang Hanedanlığı içinde aynı şekilde kuzey sınırı istikrar ve güven altına alınmış herhangi bir sorun veya saldırının meydana gelmesine engel olunmuştu. Ancak her iki kavim arasında yönetim sistemi ve halk idaresi şekli arasında fark vardı. Xueyantuo köle sistemi ile idare edilirken Tang Hanedanlığı feodal sistem üzerine inşa olunmuştu.⁸⁷ Doğu Türk Kağanlığı'nın MS 630 yılında dağılması sonrası, Tang Hanedanlığı, Doğu Türk Kağanlığı gibi dev bir gücün kendilerine oluşturabileceği sıkıntıların ortadan kalkmasıyla, kendi güçlerine nazaran daha küçük boy ve beyliklere karşı mücadelesini sürdürmüş ve üst üste zaferler kazanmıştır. Bu süreçle birlikte Xueyantuo ve Tang Hanedanlığı ilişkileri sükunet, karşılıklı anlayış ve saygı çerçevesinde sürmüştür. Ancak Duan Lianqin'in

⁸⁵ Cheng Xing; “The Research on the Infantry of the Tang Dynasty” *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 638, ICPAHD 2021*, p.1120. Ayrıca, Eski Tang Tarihi, Kuzey Di bölümünden alıntılarımız cümlelerin için ve Dadushe'nin Lisimo önderliğindeki Türklere saldırması ve Tanglara tabi durumdaki Türklerin acil yardım taleplerini anlatan bölüm için bakınız: (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.) Ayrıca Resim IV'e bakınız. Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 3360. (劉詢; “舊唐書”, 北京: 中華書局, 1975, 第 3360 頁).

⁸⁶ Lin Gan, *age*, s. 117.

⁸⁷ Köle Sistemi ve feodal sistem özünde birbirinden farklı görüncü de sonuç itibarıyla her iki sistemde halkını sömürme ve bir nevi zaptırap altına alma sistemidir. Dr. Gülnihal BOZKURT'un “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik” isimli makalesinde kölelik sistemi üzerine yapılan genel tanım şu şekildedir: “Tüm eski uygarlıklarda kölelik kurumuna rastlayabiliriz. İnsanlar bu toplumlarda hürler ve köleler olarak iki sınıfa ayrılırlar ve bu ayırım hukuken meşru sayılırdı. Hürler hakların sahibidir, (obje); köleler ise hakların konusunu (sübj) teşkil ederler. Köle hak ve fiil ehliyetinden, hatta yaşama güvencesinden yoksun olarak, bir eşya gibi alınıp satılmakta, miras bırakılmakta ve efendinin vereceği her türlü cezaya katılmak zorunda bırakılarak hayatını sürdürmektedir.” Gülnihal, Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 38, s.65. Buna çalışmamız bakımından yapacağımız yorum ise; eski Türk coğrafyasında köle edinimi önemli bir olgu idi ve hangi siyasi teşkilat ve devlet açısından düşünülürse düşünülün önemli bir kaynaktı. Çünkü ilhak edilen, fethedilen her bir boy, budun, kavim veya topluluktan geriye kalan kitle egemen olan siyasi rejimin uhdesine katılırdı. Bunlardan en azından insan gücü olarak yararlanılır ve asker olarak istifade edilirdi. Küçük bir örnek olarak; Xianbeilerin, Tan-Shi-Huai önderliğinde siyasi erk haline gelmeleri sonrası diğer akraba toplulukları (*Tufa, Qifu, Tiefu, Yuwen, Murong vd.*) kendilerine katmaları ve nicel olarak bunların orduda görünmelerini verebiliriz. Diğer yandan eski Çin'de kölelik sistemi hakkında Bozkurt'un çalışmasında yer verdiği tanım “İlkçağda Çin'de halk, köylüler ve asiller olmak üzere ikiye ayrılmış, ayrıca bu sınıfların yanında kölelik kurumuna da yer verilmiştir. Çin hukukunda hâkim olan esaslara göre önceleri sadece savaş tutsakları köle sayılırdı. Çinliler köle olmazlardı. Çünkü Çin'de geçerli olan bir sisteme göre her Çinli bir Sip'e (Sip'in ne olduğu ve tanımı bulunamamıştır) mensuptu. Bir Çinli köleleştirilecek olursa onun mensup olduğu Sip intikam alırdı. Bu yüzden çakılabilecek karşılıkları önlemek için Çinliler köleleştirilmezdi” şeklindedir. Bozkurt, *agm*, s. 69. Çinlilerin köle olmadıkları, köle yapılamadıkları, bir Çinlinin köle olması durumunda ise bunun cezai bir yaptırımla karşılaştığı yine Bozkurt'un çalışmasında görülmektedir. Ancak eski Türk toplumlarında köle sistemi oldukça önemli bir olguydu. Bu önceki satırlarda bir örnekle de ifade ettiğim üzere eski Türk devletlerinin ve iktidarların önemli bir insan kaynağı niteliğindedir. İbrahim Kafesoğlu, “Kültür ve Teşkilat” *Türk Kültürünü Araştırma Ens. Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1976, s. 758. Bu konudaki yorumuma benzer bir görüş ise İbrahim Kafesoğluna aittir. İbrahim Kafesoğlu eski Türk toplumlarında kölelik sisteminin konumu hakkında şu şekilde bir görüş sunmuştur: “Eskiçağda yerleşik kültür yaşamak için gerekli olan çalışma, çakma, taşıma gücünü kölelerden faydalanarak sağlarken, bozkır kültürü bu ihtiyacı başta at olmak üzere hayvan gücü ile karşılıyordu.” Kafesoğlu, *age*, s.759, Bozkurt, *agm*, s.97. Feodal Sistem ise üretim sistemi ve bunun düzeni anlamına gelmektedir. Merkezi bir otoritenin varlığından tam anlamıyla söz edilememektedir. Bu yönüyle farklı siyasal birimler olmasından dolayı, siyasal bir birlikten bahsedilememektedir. Böylesi birlikteliğin sağlanmasının zorluğu da diğer bir etkidir. Ancak yerleşik bir düzene sahip toplum da bir diğer önemli gerekliliktir. Tarihsel olarak ilk defa Orta Çağ'da çıktığı belirtilmektedir. Siyasal, sosyal ve kültürel düzen olarak da tanımlanmaktadır. Genel hatlar itibarıyla toprağın işlenmesine dayalı sistemdir. Sağladığı düzen bakımından ise toprağı işleyen çalışan (hizmetkâr) ile toprak sahibi arasındaki ilişkiyi esas alan ve bunu düzenleyen bir sistemdir. Emek sahibi ile emeğin karşılığını maddi karşılık ile ödeyen ilişkisi mevcuttur. Sınıflı bir toplumdaki emeklemeden söz edilememekte ve sömüren-sömürülen ilişkisi bulunmaktadır. Cahit Aydemir, Sema Yılmaz Genç, “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10, Cilt 36, Mayıs 2011, s.228. Köle sisteminden farkına baktığımızda, kölelikte, kölenin her şeyinden, karşılığı ödenmeksizin istifade edilirken, feodal (derebeyi) sisteminde, emek gücünü verenin, kısmen de olsa emeğinin karşılığını alabildiği bir farklılık vardır şeklinde düşünebiliriz.

çalışmasında yer verdiği kadarıyla Xueyantuo'nun bu süreçte Tanglara tebaaları gibi davranmıştır.⁸⁸ Xueyantuo hükümdarı henüz kuruluş aşamasında güney-kuzey olmak üzere toprakların idaresini iki oğlu arasında taksim etmişti.⁸⁹ Diğer yandan Tanglar ile ilişkileri sıkı tutmak amacıyla elçiler göndermişler, kendilerine olan bağlılıklarının yanı sıra güvenlerinin sürmesi ve de teminini sağlamak amacıyla böylesi yöntem izlemişlerdir. İlişkiler bu şekilde sürüp giderken meydana gelen hadiselerin yanı sıra, Xueyantuo'nun siyasi ve askeri anlamda gelişmeleri ile kuzey topraklarında hem siyasi hem askeri tehdit oluşturmaya başlamışlardır. Bu da Tang Hanedanlığı'nın hiç de istemediği bir durumdur. MS 639 yılı itibarıyla Xueyantuo, önderleri Zhenzhu Pijie Kağan önderliğinde, o dönem için varlık sahibi olduğunu gösteren malzemelere, insan kaynağına karşı aşırı istek ve adeta arzu beslemişlerdi. Bununla birlikte güç anlamında da oldukça gelişmişlerdi. Kuzey topraklarına hâkim olmaya başlamışlar ve askeri anlamda kuzeyin her bir alanında etkileri hissedilmekteydi. Kuzey topraklarında Xueyantuo'nun bu kadar güçlü olması Tang Hanedanlığı için önemli olsa da diğer yandan ciddi bir tehditte oluşturmaktaydı. Özellikle Gaochang (高昌) çevresinde Xueyantuo'nun güçlü olması işlerine geliyor olsa da ilerleyen süreçte Tanglar için Xueyantuo tehdit oluşturmuydu. Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılması ile kuzey toprakları Gobi'nin güneyi, Uzun Duvarın (Çin Seddi'nin) kuzeyi daha önce de ifade ettiğimiz üzere ciddi bir otorite boşluğuna girmişti ve bu boşluk Xueyantuo tarafından doldurulmuştu. Gaochang tarafında meydana gelecek bir Xueyantuo yayılması Tang Hanedanlığı'nın istemediği bir durumdu ve bu yayılmanın önüne geçmek adına Gaochang'ı da içine alan ve Batı bölgeleri hattı boyunca askeri operasyon tertip etmişler ve bir nebze de olsa sakinlik sağlanmıştı. Ancak sağlanan bu sükûnet ortamı çok uzun sürmemiş ve geçici bir süre, bazı olayların bastırılması olarak kalmıştır.

MS 635 yılında General Li Jing'in (李靖)⁹⁰ genel komutası altında faaliyet gösteren ordu ile birkaç kol halinde, günümüz Qinghai eyaleti bölgesi ve Tibet platosunun kuzeydoğu köşesindeki bölgeyi işgal eden Xianbei ve Tibet kökenli göçebe bir halk olan Tu-yu-hun'ların gücünü kırmıştı.⁹¹ MS 639 yılında Tang Hanedanlığı ile yakın temas halinde olan Türk Hükümdarı Lisimo (阿史那李思摩) Tang yönetiminden aldığı emirle Sarı Irmağı⁹² aşmış kuzey topraklarına geçmişlerdi.⁹³ Buna ilave olarak Tang yönetimi kendisini Yi-mi-ni-shu-qi-li-bi kağan (乙彌泥孰俟利苾可汗) olarak tevdi etmişti. Ashina Zhong'u (阿史那忠) Sol bilge beyi, Ashina Nishu (阿史那泥孰) ise sağ bilge beyleri olarak tevcih edilmişlerdi. Lisimo önderliğinde kendisine teslim olan boydan siyasi bir iktidar meydana getirmişti.⁹⁴ Sarı Irmak'ın ötesine geçirilen bu Türk boyları sayesinde Xueyantuo ve Tang Hanedanlığı arasında adeta bir tampon bölge ve güç oluşturulmuştu. Sarı Irmağın ötesine geçen Lisimo önderliğindeki halk Dingxiang'da (定襄)⁹⁵ otağlarını kurmuşlardı. Bu arada Xueyantuo içinde buldukları durumdan hiç memnun olmamışlar ve Türkleri ortadan kaldırmak için fırsat kollamışlardı. Xueyantuo'nun duydukları bu rahatsızlığın tetiklediği durum, MS 641 yılında (*dönem adı olarak Zhenguan on beşinci senesi 貞觀十五年*) Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo arasında meydana gelmiş olan Nuozhen Irmağı Savaşı'nın temelini oluşturmuştur.

Ancak Nuozhen Irmağı Savaşı'na götüren süreçte meydana gelen hadiselerle bakıldığında da Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılmasının ardından, Büyük Çöl'ün kuzeyinde yaşayan Xueyantuo boyu günbegün güçlenmeye başlaması ile birlikte genişleme arzusu ve yeni yerler ele geçirme hedefleri zaman içinde dost oldukları rejimler ile aralarının bozulmasına sebep olmuştur. Nuozhen Irmağı Savaşı da bunun en önemli göstergelerinden biridir. Elbette böylesi hedefler, hedefe konumundaki rejimlerce bilinmektedir. Nitekim Tang yönetimi de bunun farkındaydı ki uyguladıkları stratejiler bunun önemli delillerini içermektedir. Bu bağlamda, Tang yönetimi, Xueyantuo'nun ihtiyaçlarına yönelik gözetimde bulunmanın yanı sıra, birleşme ihtimallerine karşı "*toplumu birleştirip işleri yürütme*"⁹⁶ politikasını güçlendirmiştir. Tang Hanedanlığı Hükümdarı Tang Taizong'un, Xueyantuo'nun devlet içindeki zafiyet noktası ve dolayısıyla gizli tehlike olarak gördüğünün göstergesidir. Bu

⁸⁸ Duan, *age*, s. 327, 328.

⁸⁹ Duan, *age*, s. 333.

⁹⁰ MS 571-649 yılları arasında yaşamıştır.

⁹¹ David Graff, *Medieval Chinese Warfare 300-900*, Routledge, 2003, s. 195.

⁹² Kaynağımızda bu ırmağı aşmak şeklinde ifade edilmektedir. (Duan, *age*, s.337) Irmak şeklinde tek bir kelime ile ifade edilecek kadar büyük ve bilinen tek ırmak Sarı Irmaktır. Bu nedenle Sarı Irmak şeklinde çalışmamızda yer verilmiştir. Ayrıca "*ırmağı geçip, kuzeye geçmek, kuzeye göçmek*" manasında kullanılan, Du He (渡河) tamlaması hakkında Zhou Weizhou da önemli bir açıklamada bulunmuştur. Buna göre Zhou Weizhou, 2007 yılında yayımlanmış çalışmasının 233. sayfasında, "*Türk Kağanlığı'ndan (Göktürk; Köktürk) Tanglara teslim olup, biat eden grubun Henan'da (河南) tutulmalarını hem uygun hem de kolay değiştirdi. Bu nedenle Taizong bu durumu lehine çevirmeye çalışmış ve buna yönelik bir strateji yürütmüştür. Buna göre Henan'da kendisine bağlılık bildiren Türkleri destekleyecekti ve onlarda Taizong'a tehdit olan Büyük Çöl'ün kuzeyindeki (Mobei 漠北) Xueyantuo'lara karşı Tang Hanedanının ve Taizong'un yanında olacaklardı. Bu amaçla yüz bin aileyi Nehrin kuzeyine göç ettirmişti*" der. Burada geçen "*Nehrin Kuzeyine*" ifadesinin yanında parantez içinde "*Sarı Irmak; 渡河*" tabirini de koymuştur. Zhou, *age*, s. 233. Çalışmayı sürdürürken yapmış olduğum bir çıkarım, yorum ya da tespit ile Zhou Weizhou'un doğrudan işaret ettiği ifadenin örtüşmesi yorumumun doğru olması bakımından önemliydi. Bu açıklamayı bundan dolayı yazmış olmakla birlikte önemli bir Sinolog'un ifadesiyle örtüşmesi ve yorumun bilimsel delili olması nedeniyle yazmış bulunmaktayım.

⁹³ Duan, *age*, s. 333; Lisimo'nun maiyeti ile göç etmesi hakkında tam metin için Ekler bölümü Resim V'e bakınız.

⁹⁴ Duan, *age*, s. 333.

⁹⁵ Burası günümüz Sarı Irmak (黄河) ve İç Moğolistan Horinger (和林格爾) şehrinin kuzeyinde yer almaktadır.

⁹⁶ Bu şekilde tercümesine çalışmamızda yer verdiğimiz cümlelerin orijinali ve kaynak dildeki ifadesi şu şekildedir: "結社率事件".

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

nedenle, MS 639 yılında (*dönem adı olarak Zhen guan on üçüncü senesi 貞觀十三年*), Henan'a dağılmış Türk kabileleri Hebei'e geri gönderilmişler ve Ashina Simo (阿史那思摩) da, Hebei'e tekrardan toplatılan bu Türk halklarının başına kağan olarak atanmıştır.⁹⁷ Türklerin, devletlerinin yeniden kurulmasına yönelik Tang yönetiminin verdiği destek politikası, bu kez Xueyantular ve Türkler (*Tujueler*) arasındaki çekişmeyi ve her iki boyun birbirine dış bilemesini keskin bir duruma getirmiştir. Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo Hanlığı arasında bir sorun meydana gelmiş ve iki müttefik diyebileceğimiz gücün arası açılmıştır. Bunun sebebi Taizong'un, dağıtıldıktan sonra geriye kalan ve teslim alınan Doğu Türklerini devasa genişlikteki kuzey bozkırlarına geri döndürme planından kaynaklandığı belirtilmektedir. Tang Taizong Li Shimin'in burada hedeflediği politika da çok açıktır. İktidarına tehdit oluşturabilecek her türlü ulusu, boyu veya unsuru, kendisinin egemenliği altında bulunan topraklardan mümkün olduğunca uzaklaştırmak ve topraklarının ve sınırlarına tastamam güvenliğini sağlamaktı. Bu çok açık ve anlaşılırdır. Nitekim, Tang hükümdarının stratejisi tutmuş ve başarılı olmuştur. Nuozhen Irmağı Savaşı'nın sonucu olarak düşündüğümüzde Tang Taizong'un uyguladığı strateji hedefine ulaşmıştır. Ancak savaş öncesi meydana gelen hadiseler de çok dikkat çekicidir. Xueyantular, Tangların boş bir anlarını gözlemişlerdir. Tang Taizong'un, Tai Dağına dua etmek için gidişini, Tangları gafil avlayacakları bir an olarak düşünmüşler ve MS 641 yılına gelindiğinde, Xueyantuo Zhenzhu Hükümdarı Yinan Kağan, Türklerle (Tujelere) mensup tüm boylara yönelik çok büyük çaplı saldırı düzenlemiştir. Zhenguan on beşinci senesi olan MS 641 yılında (*Zhenguan on beşinci senesi 貞觀十五年*), Nuozhen Irmağı kenarında⁹⁸ Tang Hanedanlığı ve Xueyantular arasında Tang Hanedanlığı'nın başlangıç dönemlerinin en önemli savaşlarından olan Nuozhen Irmağı Savaşı yaşanmıştır.⁹⁹ Savaşın patlak verdiği esnada, Tang Taizong'un dua etmek için Tai Dağı'na gideceği haberini almasıyla, güneye yapacağı saldırı için iştahı iyice kabarmıştı¹⁰⁰ ve bu anı bir fırsat bilerek Türklerle saldırmıştı. Tang yönetimi de Xueyantulardan tam manasıyla kurtulmak adına orduya topyekün sefer emri vermiştir. Taizong büyük miktarda orduyu Gobi'nin güneyindeki stratejik bölgede gizlice topladığı büyük çaplı ordunun sorumluluğunu Bingzhou valisi olarak taltif ettiği Li Shiji'ye (Li Shi “李世”; Li Ji “李勣” olarak da bilinmektedir)¹⁰¹ vermiş ve ayrıca kuzey ordusuna sevk ve idare etme yetkisini de kendisine vermişti. Savaş öncesi iki özellikle Tang Hanedanlığı ve Türklerin kurdukları oyun ve strateji, saldırılar başladığı an itibariyle harfiyen uygulanmıştır. Tang birlikleri, Dadushe önderliğindeki Xueyantuo birlikleri ile Nuozhen Irmağında karşılaşmışlardır. Xueyantular, göçebe bir rejim olmasına rağmen, aynı zamanda güçlü piyadelere de sahipti ve bazı özel taktikler geliştirmişlerdir. Xueyantuların piyadeleri birçok gruba ayrılmıştı. Her grup, bir at bekçisi ve dört asker olmak üzere beş kişiden oluşmaktaydı. At bekçisi grubun lideriydi.¹⁰² Bu askerler genellikle atlarından inerek savaşırken, bu kez olay terse dönmüş, atlarının üzerinde kovalanmışlardır. Savaşın başlamasıyla, Tang ordusunun birçok savaş atı oklarla yaralanmıştır. Bu nedenle, ağır süvariler hücum edemediler. General Li Ji, bu süvarilerden atlarını teslim etmelerini ve yaya olarak savaşmalarını emretmiştir.¹⁰³ Atlarını kaybeden süvariler, mızraklarıyla Xueyantulara saldırmışlardır. Nuozhen Irmağı Savaşı'nda kullandıkları mızrakları ve ağır zırhları,¹⁰⁴ savaşta kolayca avantaj kazanmalarını sağlamıştır. Bu mızrakçıların koruması altında, Xue Wanhe liderliğindeki süvarilerin geri kalanı, Xueyantuların at bekçilerine saldırmış ve savaş atlarını almıştır. Sonunda Xueyantular, başlangıçta üstünlükle ilerleseler de bunu sürdürememişlerdir. Diğer yandan Nuozhen Irmağı Savaşı'nda Xueyantular maiyetlerinde topladıkları Tongra (*Tonra; Tongluo*), Bugu, Uygur (Huihe), Tölis veya diğer isimleri olarak Tölesler (Tiele), Ak Xi (白霽) gibi boylarla birlikte Gobi'nin güneyine girmiş ve saldırmışlardı ve bu boylarda birlikler içindeydi.¹⁰⁵ Lin Gan'ın aktardığına göre tüm bunların oluşturduğu toplam asker sayısı yaklaşık iki yüz bin kişidir ve böylesine büyük bir ordu ile saldırmışlardır.¹⁰⁶ Tunbai Daochuan (屯白道川; *günümüz İç Moğolistan huhhot şehri kuzeybatısı*), Shanyanling (善陽嶺; *günümüz Shanxi Shuozhou şehri kuzeyi*) şehirlerinden saldırmışlardır.¹⁰⁷ Silibi Kağan bu saldırıya karşı duramayınca, maiyetindeki halk ile Uzun Duvar'ın içine doğru sürüp, geri çekilmiştir. Shuozhou'u muhafaza etmiş ve acele bir elçi gönderip içinde buldukları acil durumu bildirmiştir. Bunun üzerine Tang Taizong yüz bin kişilik bir orduyu Xueyantuların üzerine göndermiş ve Li Ji (李勣) komutasındaki ordu Nuozhen Irmağı (諾真水) olarak bilinen ve günümüzdeki adıyla İç Moğolistan Tuoketuo (托克托) ilçesi kuzeybatısı olan bölgede Xueyantuları mağlup etmiştir. Üç

⁹⁷ Duan, *age*, s. 334.

⁹⁸ Günümüz İç Moğolistan eyaleti Tuoketuo ilçesi ve çevresine denk gelmektedir.

⁹⁹ Cheng Xing, *age*, s. 1121.

¹⁰⁰ Duan lianqin, Taizong'un Tai Dağına yapacağı saldırı için bir yanıtma hareketi olduğu yönünde ifadelere yer vermiştir. Esasen Taizong'un, Tai Dağına gitmediği sadece böylesi bir durum ve haberi kasıtlı olarak yaydığı ve bunun Xueyantuo Hükümdarı Yinan'ın kulağına gitmesini sağlamıştır. Sonuç itibariyle, Nuozhen Irmağı Savaşı'nın galibiyet haberinin alındığı anda Taizong'un Chang'anda olmasından da anlayabiliriz.

¹⁰¹ MS 594-669 yılları arasında yaşamıştır.

¹⁰² Cheng Xing, *age*, s.1120.

¹⁰³ Cheng Xing, *age*, s.1120.

¹⁰⁴ Mızrak ve zırh için Bakınız: Ekler bölümü Resim VII.

¹⁰⁵ Lin Gan, *age*, s.70-71; Duan, *age*, s.339, 340, 341.

¹⁰⁶ Lin Gan, *age*, s.70. Cheng Xing, *age*, s.1120.

¹⁰⁷ Lin Gan, *age*, s.70.

binden fazla kişinin başını kesip etkisiz hale getirmiş ve elli bin kadar da kişiyi de tutsak almıştır.¹⁰⁸ Dadushi'nin (大度設) kendisi kaçmış, maiyetindeki halk da Gobi'nin kuzeyine kaçmıştır.¹⁰⁹ Nuozhen Irmağı Savaşı sonrası da Xueyantular pek çok kez Türklere saldırmışlardır.¹¹⁰ Ancak bunlar pek sonuç alınmış saldırılar olmamıştır. Meydana gelen bu saldırılar neticesinde Tang ve Türk (Tujue; Gök Türk; Kök Türk) birliklerinin müşterek orduları Nuozhen Irmağı Savaşı'nda, Xueyantuları mağlup etmişlerdir. Nuozhen Savaşı'nda elde edilen zaferin haberi Chang'an'a ulaşınca Tang Taizong Li Shimin oldukça memnun olmuştur. Ancak Duan Lianqin'in aktardığına göre bu haber ile birlikte falcılardan, Li Ji'nin (李勣) Gobi'den kuzeye doğru orduyla yürüdüğü haberini almıştır.¹¹¹ Bunun akabinde Wei Zheng (魏徵) devreye girmiş, birliklerin, Uzun Duvarın güneyine dönmeleri sağlanmıştır.¹¹² Yaşanılan bu mağlubiyet sonrası Xueyantulardan pek çok görevli ve elçi Chang'an da alıkonulmuştur.¹¹³ Taizong, Xueyantulara yönelik sert bir tutum sergilemiş, güneye yaptıkları bu saldırı hakkında ileri sürdükleri mazeretleri şiddetle reddetmiştir.¹¹⁴ Li Shiji, Xueyantulara yaşattığı bu mağlubiyet sonrası durmamış, daha sonra MS 644, 647, 648 yılında Koguryolara fetih düzenlemiştir. Devam eden süreçte, Nuozhen Irmağı Savaşı sonrası zayıflattığı Xueyantuları MS646 yılında tekrar mağlup etmiş ve bu sefer Kuça şehrini ele geçirmiştir.¹¹⁵ Bu ikinci fetih olayının meydana gelişi de oldukça ilginçtir. Nuozhen Irmağı Savaşı sonrası Xueyantular, Tang yönetimine özür bildirmiş, birtakım mazeretler ileri sürmüş ve bununla birlikte de bazı hediyeler sunmuşlardır.¹¹⁶ Nuozhen Irmağı Savaşı sonrası ilişkiler bu çerçevede ilerlemiş ve de ortam gayet yumuşamaya yüz tutmuştur. Buna ilave olarak, Fang Xuanling, Taizong'a, Xueyantuların prensesleri ile evlenmesi konusunda telkinde bulunmuş ve bunu düşünmesini istemiştir.¹¹⁷ Taizong, evlilik konusuna sıcak bakmıştır. Hatta hazırlıklar da yapılmıştır. Tam bu kapsamda işler ilerlerken ve ortam samimi ve barış havasında iken, Taizong, tam düğün hazırlıklarının sürdüğü esnada fikir değiştirmiş ve düğün hazırlıklarını dağıtmıştır. Bu hareketi ile Xueyantuları terk ettiğini öğrenen kabilelerin de Xueyantulardan ayrılacağını hesap etmiştir. Bu şekilde yürüttüğü politika ile Taizong ciddi bir sonuç almayı hedeflemiştir. MS 646 yılında Xueyantuları tekrar mağlup etmiştir. Aynı sene 646'da Taizong, Tieleların kendilerine katılmalarını kabul etmiştir.¹¹⁸ Xueyantuo ve Tang Hanedanlığı arasında Doğu Türk Kağanlığı'nın dağıtılması süreciyle başlayan ilişkiler böyle bir çerçevede ilerlemişken, meydana gelmiş olan Nuozhen Irmağı Savaşı ile de tüm ilişkiler bozulmuştur. Nuozhen Irmağı Savaşı, Tangların güvenini ciddi şekilde sarsmıştır. Taizong'un Xueyantulara güvenmediği, her an saldırıya girişebilecek, kendisi ve iktidarına yönelik tehdit unsurunun olgun bir seviyeye ulaşabileceğini düşünmesinden ve düğün arifesinde tüm hazırlıkları dağıtmasından duyduğu bu güvensizlik anlaşılmaktadır.¹¹⁹ 648'de, Türk general Ashina She'er (阿史那社爾) liderliğindeki ordu, Tarım havzasındaki Kuça ve Karaşar'ı fethetmiştir.¹²⁰ 650 yılında Tang güçleri, batıya yönelik bir seferde bulunmuşlardır ve bu arada hedefleri Batı Türklerinin kuzey ve batı noktaları olan Isık Göl ve İli Vadisi'dir. Bu bölgede MS 657 yılında İşbara'nın (Sha-bo-lue 沙鉢羅) ordusuna ağır kayıplar verdirmişlerdir ancak bu tam anlamıyla bir mağlubiyet olmamıştır. Ancak yine de batı topraklarını birkaç seneliğine olsa istikrar ve güven altına almışlardır. Hatta bu anlamda Batı Bölgesinde ve Orta Asya ve Pers sınırına kadar Tang yönetiminin gücünü hissettirdiği ifade edilmektedir.¹²¹

SONUÇ

Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılması ile kuzey toprakları, o döneme kadar Doğu Türk Kağanlığı himayesinde bulunan Tielelar ve bunun bir alt kolu olan Xueyantuların özgürleşmelerinin önünü açmıştır. Doğu Türk Kağanlığı'nın kendileri için oluşturduğu tehditten, Doğu Türk Kağanlığı himayesindeki diğer boyları destekleyerek ve buna ek olarak bunların da Doğu Türk Kağanlığı'na isyan ve başkaldırı arzusunu teşvik ederek, başta Tielelar ve diğer alt kollarının öncülüğünde isyanın patlak vermesini sağlamış olan Tang Hanedanlığı, henüz kuruluş aşaması olan yıllarda gütmüş oldukları strateji ile başarmışlardır. Bu süreçle birlikte dağılan Doğu

¹⁰⁸ Duan, *age*, s. 341.

¹⁰⁹ Cheng Xing, *agm*, s.1120.

¹¹⁰ Lin Gan, *age*, s. 70.

¹¹¹ Duan, *age*, s. 341.

¹¹² Duan, *age*, s. 341. Wei Zheng, MS 642 yılında ölmüştür. Wei Zheng'in son derece başarılı bir görev sürdürmüştür. Ölümü sonrası, Taizong pek çok konuda dış politikayı değiştirmiştir. Kendisinin ölümü Tang Taizong Li Shimin'i son derece üzümüştür. Wei Zheng'in ölümü üzerine hissettikleri hakkında kayıtlar içeren Zizhi Tongjian'den Wang Zhenping'in aktardığına göre "aynımı kaybettim" dediğini ifade edilmektedir. Wang, *age*, s. 280). Sima Guang; "Zizhi Tongjian" Zhonghua Yayınları, Pekin 1956, s. 6184 (司馬光; 資治通鑑[M].北京:中華書局, 1956, 第6184頁).Taizong'un, Wei Zheng'i aynaya benzetmesi sıradan bir tanımlama değildir. İyi ve kötü her ne olursa nesnel bir şekilde olayları yorumladığı ve kendisine anlatması sebebiyle böylesi bir tanımda bulunmuştur.

¹¹³ Duan, *age*, s. 341.

¹¹⁴ Duan, *age*, s. 341.

¹¹⁵ Wang, *age*, s. 280.

¹¹⁶ Duan, *age*, s. 341.

¹¹⁷ Wang, *age*, s. 282.

¹¹⁸ Wang, *age*, s. 280.

¹¹⁹ Wang, *age*, s. 282.

¹²⁰ Mark Edward Lewis, *China's Cosmopolitan Empire*, Harvard Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 152.

¹²¹ Graff, *age*, s. 195.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

Türk Kağanlığı sonrası geriye kalan boylar arasında en güçlü olup, öne çıkan boylar arasında Xueyantular ve Uygurlar vardır. Özellikle Xueyantular o dönem önderleri Yinan himayesinde oldukça dikkat çekmişlerdir. Himayeleri altına aldıkları diğer Tiele boylarıyla ve de Tang Hanedanlığı'ndan aldıkları destekle de siyasi ve askeri birliklerini kurmuşlardır. Siyasi ve askeri tarih bakımında son derece kısa süre tarih sahnesinde varlık göstermişleridir. Yaklaşık on dokuz yıl kadar siyasi güç olarak kuzey coğrafyasında hüküm sürmüşlerdir. Bu on dokuz senelik süreç siyasi iktidarlarının zirve yaptığı ve kuzey toprakları ve diğer soydaş boyları himaye ettikleri bir dönemdir. Tang Hanedanlığı, Doğu Türk Kağanlığı'ndan kurtulmak için destekledikleri Tiele boyları ve aynı zamanda Xueyantuları bu kez kendilerine bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkarmışlardır. Bir nevi, kendileri açısından düşünerek söylemek gerekirse, belanın birinden kurtulurken başka birinin doğmasına meydan vermişlerdir. Xueyantular, MS 629 yılı ile kuzey topraklarında önemli bir güç haline gelmişlerdir. Doğuda komşuları Tiele ve Shiweiler idi, batıda Altın Dağları ve Batı Türk Kağanlığı'nın sınırlarına (klasik kaynaklarda geçen adı ile Yehu'dur), güneyde Büyük Çöl'e (Gobi Çöl'ü; 大漠) ve Tang Hanedanlığı sınırlarına, kuzeyde de Selenge Irmağı¹²² ve kuzeyine kadar uzanan bir güç halinde idiler. Daha sonra güney topraklarına, dolayısıyla Tang Hanedanlığı topraklarına yönelik istila amaçları Tanglar için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Başlarda iyi olan ve karşılıklı güven ve iltimas içeren özellikle de Xueyantuların, Tanglara yönelik biat denebilecek tutumları ile güzel bir şekilde sürüp gitmiş olan ilişkiler, Xueyantuların, Tanglara saldırıları ile bozulmuştur. MS 641 yılında, günümüz İç Moğolistan eyaleti Tuoketuo ilçesi kuzeybatısına düşen bölgede yer alan ve Tang dönemindeki adıyla Nuozen Irmağı olarak tanımlanan yörede meydana gelen savaşla Tanglar, Xueyantuları mağlup etmişlerdir. Lin Gan'ın, Duan Lianqin'in, Cheng Xing'in aktardıklarına göre, Tanglar, Xueyantulara büyük kayıplar vermişlerdir. Xueyantuların özür ve birtakım mazeret içeren bildirimleri o dönem Tang Hükümdarı olan Tang Taizong Li Shimin tarafından pek de kabul görmemiştir. Binlerle ifade edilen sayıda kişi, bürokrat ve devlet görevlisi esir alınmıştır ve tüm bu tutsaklar Tang başkenti Chang'an da esir tutulmuşlardır. Özetle Xueyantular ciddi kayıplara uğratılmışlar ve zapturapt altına alınmışlardır. Tang yönetimi çerçevesinden bakıldığında, kuzeyden olabilecek bir saldırı ve tehdidin bertarafı için güdülen politika kısa bir süreliğine sonuç vermiş görüne de Xueyantuların büyüyüp gelişmeleri ile tersine dönmüştür. Nuozen Irmağı Savaşı'ndan meydana gelen savaş ile iyi ilişkilerin sürdüğü Xueyantular ile olan ilişkilerin de bozulduğu anlaşılmaktadır. Nuozen Irmağı Savaşı'nda elde edilen zafer ile bu sıkıntı ve tehditte ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu her şeyin bitmesi anlamına gelmeyecektir. Çünkü ilerleyen süreçte diğer bir Türk devleti olan Batı Türk Kağanlığı'nın tehditlerine maruz kalacaklardır. Ancak siyaseten baktığımızda, Türk halklarının, tastamam bir araya gelmeleri tarihin bu sürecinden de görüldüğü üzere pek sağlanamamıştır. “Bu Türk kavminin bir araya gelmesinin zorluğu mudur? Yoksa tarihten gelen bir mirasla imkânsızlığı mıdır?” sorusunu karşımıza çıkarmakta ve düşündürmektedir. Bu dönemden bakıldığında dahi, kendi içlerinde barış ve birlik ortamının sağlanamadığı aşikârdır. Böylesine kopuklukların yaşandığı ortamda dış güçlerin ya da düşmanlık besleyen diğer kavim ve boyların araya girmeleri, nifak sokmaları kaçınılmazdır. Doğu Türk Kağanlığı'nın yıkılmasındaki olaylardan, Xueyantuların öne çıkıp Doğu Türk Kağanlığı sonrası siyasi iktidar kurmaları ve kuzey topraklarından hüküm sürmelerine giden süreçte görmekteyiz. Dış güç olarak Tanglardan aldıkları destekle siyasi güç ve otorite haline gelmişlerken, sonrasında, kendilerini destekleyen Tanglara bu sefer saldırmışlardır. Bu da Tangların güttükleri politikanın bumerang gibi kendilerine döndüğünün ispatıdır. Nuozen Irmağı Savaşı küçük bir hadise olarak tarih sahnesinde yerini almış olsa da sonrasında etkileri ile kendinden çok daha büyük sonuçlar doğurmuştur. Nuozen Irmağı Savaşı sonrası Xueyantuların güçleri zayıflamış, Tangların boyunduruğu diyebileceğimiz bir seviyeye düşmüşlerdir. Tam anlamıyla yok olmamışlar, MS 650-680 yıllarına kadar Tanglar ile yakın temas halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>

¹²² Selenge Irmağı ilgili kaynaklarda 娑陵水 ve de 色楞格河 şeklinde verilmektedir.

ŞÜKRÜ AKTAŞ

Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

KAYNAKÇA

1. 24 Tarih Kayıtları

Du You, *Tongdian*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1988. (杜佑; “通典” 北京: 中華書局, 1988).

Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975. (劉昫; “舊唐書”, 北京: 中華書局, 1975).

Ouyang Xiu; Song Qi, *Yeni Tang Tarihi*, Zhonghua Shuju, Pekin 1975. (歐陽修, 宋祁; “新唐書” 北京: 中華書局, 1975).

Sima Guang, *Zizhi Tongjian*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1956. (司馬光.資治通鑑[M].北京:中華書局, 1956).

Wang Qinruo, *Cifu Yuangui*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1960. (王欽若.冊府元龜[M].北京:中華書局影印本, 1960).

2. Yararlanılan Kitap ve Makaleler

AI, Chong, “Tang Taizong Hanedanlığında Türk Yetkili olan Ashina Simo'nun Hayatı Üzerine Bir Ön İnceleme (Li Simo'nun Kitabesi Merkezli)” (艾冲; “唐太宗朝突厥族官员阿史那思摩生平初探——以《李思摩墓志铭》为中心” 2007.

AKTAŞ, Şükrü, *Çin Kaynaklarına Göre Türk'lerin Menşei Hakkında Bir İnceleme: “Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2020.

AKTAŞ, Şükrü, İsimleri, Kimlikleri ve Komşu Halklarla İlişkileri Bağlamında Gao-Chelar, *Tarih ve Toplum Üzerine Araştırmalar II*, Türker Uygur, Volkan Tunç (Ed.) Lambert Academic Publishing, Moldova 2021.

AKTAŞ, Şükrü, Tang Hanedanlığında Bir Türk: An Lushan (安祿山) . *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (58) , 2022, 169-189 . DOI: 10.53568/yyusbed.1197950

AKTAŞ, Şükrü, “Tang Hanedanlığı ve Türk Kağanlığı İlişkileri Bağlamında Xueyantuo (Sir-Tarduş, Seyanto; 薛延陀) Hanlığı”, *History Studies*, 14/3, Ağustos 2022, s.489-513.

Aydemir, Cahit; Yılmaz Genç, Sema, “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 10, Cilt 36, Mayıs 2011, s.226-241.

BAO, Wensheng, “Xueyantuo Hanlığı Bazı Soruları Üzerine Araştırma”, *İç Moğolistan Sosyal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Çince Birimi) İç Moğolistan Üniversitesi*, Huhhot, 2007, ss. 36-40 (包文胜; “薛延陀汗国若干问题探讨” 内蒙古社会科学 (汉文版) 内蒙古, 呼和浩特, 第 36-40 页).

BAO, Wensheng, “Xueyantuo Boy İsmi ve Kaynağı Üzerine”, *İç Moğolistan Sosyal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Çince Birimi) İç Moğolistan Üniversitesi*, Huhhot 2010, ss. 132-133 (文胜; “薛延陀部名称与起源考” 内蒙古社会科学 (汉文版) 内蒙古, 呼和浩特, 第 132-133 页).

BOZKURT, Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, s. 65-106.

CEN, Zhongmian, *Türk Tarihi Koleksiyonu*, Zhonghua Yayınevi, Pekin 2004. (岑仲勉; “突厥集史” 中华书局, 北京, 2004).

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

CHEN Yan, WANG Wenguang, *Yeni Tang Tarihi ile Tang Hanedanlığı Sınırları İçinde ve Dışında Kalan Halkların Tarihi Araştırmaları*, Yunnan Üniversitesi Yayınları, Yunnan, ISBN: 9787548225942, Nisan 2016, I. Basım, (陈燕, 王文光; “新唐书与唐朝海内外民族史志研究” 云南大学出版社, (ISBN: 9787548225942) 2016年四月, 第102页).

CHEN, Xingyu, “Tang Hanedanlığı ve Xueyantuo Nuozhen Irmağı Muharebesinde Gerçek Savaş Durumuna İlişkin Bir Araştırma” Harbin Pedagoji Üniversitesi, *Jinyuan Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi*, Harbin, 50025, 2017, ss. 105-107 (陈星宇; “唐与薛延陀诺真水之战真实战况考略” 哈尔滨师范大学金源历史文化研究中心 哈尔滨 1 50025 (DOI: 10.16565/j.cnki.1006-7744.2017.22.32).

CHEN, Yongling, Ed, *Uluslar Sözlüğü*, Shanghai, Shanghai Cishu Chubanshe 1987. (陈永龄主编. 民族词典, 上海, 上海辞书出版社, 1987).

DUAN, Lianqin, *Ding-ling, Gao-che ve Tielelar*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin 2006. (段连勤; “丁零、高车与铁勒” 桂林, 广西师范大学出版社, 2006, 第293-349页).

FENG, Yuqing, "Tang Taizong'un Sınır Güvenliği Politikası ve Yönetişim Modelinin Gözden Geçirilmesi", *İç Moğolistan Sosyal Bilimler Çince Birimi*, Shandong Üniversitesi Tarih ve Kültür Fakültesi, Jinan, Shandong, C. 40, S. 1, Haziran 2019, ss. 94-98 (冯雨晴; “唐太宗安边政策与治理模式述论” 内蒙古社会科学(汉文版) 山东大学历史文化学院, 山东, 济南, 250100, (DOI: 10.14137/j.cnki.issn1003-5281.2019.01.015) C. 40, S. 1, Haziran 2019, 第94-98页).

GAN, Lin, *Türk ve Uygur Tarihi*, İç Moğolistan Ulus Yayınları, İç Moğolistan 2013. (林干; “突厥与回纥史” 内蒙古人民出版社, 内蒙古, 2013).

GRAFF, David, *Medieval Chinese Warfare 300-900*, Routledge 2003.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Kültür ve Teşkilat”, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976.

LEWIS, Mark Edward, *China's Cosmopolitan Empire*, Harvard Üniversitesi Yayınları, USA, 2012.

MA Aihong, ZHANG Jinxi, “Tang Hükümdarı Taizong’un Sınır Yönetim Stratejisi ve Xueyantuları (Sir-Tarduş) Pasifleştirmesi Üzerine”, *Tangdu Dergisi*, 2020, ss.30-35 (马艾鸿, 张金铤; 从平定薛延陀看唐太宗经略边疆的方式, 唐都学刊, 2020年, 第30-35页).

MA, Changshou, *Türk'ler ve Türk Kağanlığı*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin, 2006. (马长寿; “突厥人和突厥汗国” 桂林, 广西师范大学出版社, 2006. 第48页).

OKAY, Bülent, “T’ang Hanedanlığının Kuruluş Döneminde Göktürk’lerin Oynadıkları Önemli Rol”, *Doğu Dilleri Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992.

ÖZTÜRK, Nuray Pamuk, “Tang Hanedanlığı Döneminde Batı Bölgesi’nde Yaşayan Türk Kavimlerinin Çin Kıyafetlerine Etkileri”, *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür*, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu 75. Doğum Yılına Armağan, İstanbul 2017.

PEERS, CJ, *Soldiers Of The Dragon Chinese Armies 1500 BC-AD 1840*, Osprey Publishing, Midland House, United Kingdom 2006.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihî Roller Hakkında”, ss. 3039-3046.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Sir Tarduşlar” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ss.143-150.

TAŞAĞIL, Ahmet, “Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar)” *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 3, Yıl 2014 Bahar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, ss. 311-322.

WEI, Yongfeng, “Tang Hanedanlığı ve Xueyantular Arasında Heqin ve Beraberinde Xueyantuların Sakinleşmeleri”, *Wenli Dergisi*, 2002, ss. 56-59 (卫永锋; “唐与薛延陀的和亲及薛延陀的平定” 文史杂志, 2002年, 第3期, 第56-59页).

WEIZHOU, Zhou, *Çin’in Orta Çağ Kuzeybatı Uluslarının İlişkileri Araştırmaları*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, 2007. (周伟洲 “中国中世西北民族关系研究”, 广西师范大学出版社, 2007年).

XING, Cheng, “The Research on the Infantry of the Tang Dynasty” *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 638, ICPAHD 2021, p.1114-1122.

XIONG, Victor Cunrui, *Orta Çağ Çin'i Tarihi Sözlüğü*, Scarecrow Yayınları, Lanham Maryland, Toronto, Plymouth Birleşik Krallık 2009.

YU, Taishan, “Sui Hanedanlığı ve Batı Bölgeleri (The Sui Dynasty and the Western Regions)” SINO-PLATONIC PAPERS, Victor H. Mair, Editor, *Sino-Platonic Papers*, Department of East Asian Languages and Civilizations University of Pennsylvania, Philadelphia, PA 19104-6305, 2014, USA, ss. 1-25.

ZHENPING, Wang, “Ideas concerning Diplomacy and Foreign Policy under the Tang Emperors Gaozu and Taizong”, *Asia Major*, 22(1), 2009, ss. 239–285.

서영교; 연개소문의 對鮮연타 공작과 당태종의 안시성 撤軍. 동북아역사 논총, (44), 2014, ss. 249-283.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

<https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb> Erişim Tarihi: 23.01.2022.

<https://ctext.org/dictionary.pl?if=gb&id=565377&remap=gb> Erişim Tarihi: 23.01.2022.

<https://ctext.org/dictionary.pl> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

<http://www.chinaknowledge.de/History/Altera/syrtardush.html> Erişim Tarihi: 04.04.2022.

<https://www.zdic.net/hans/瀚海> (Erişim Tarihi: 23.03.2022)

<https://www.youtube.com/watch?v=kB6bWRn-s24> Erişim Tarihi: 20.04.2022.

<http://www.jstor.org/stable/41649971> Erişim Tarihi: 30.04.2022.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:

“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

EKLER

Resim I: Xueyantuların siyasi iktidar kurdukları MS629-646 yılları arası siyasi durumları gösteren harita.

Duan Lianqin, *Ding-ling, Gao-che ve Tielelar*, Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Guilin 2006. (段连勤; “丁零、高车与铁勒” 桂林, 广西师范大学出版社, 2006).

列传第一百四十九北狄

○铁勒契丹奚室韦靺鞨渤海靺鞨靺乌罗浑

铁勒，本匈奴别种。自突厥强盛，铁勒诸郡分散，众渐寡弱。至武德初，有薛延陀、契苾、回纥、都播、骨利干、多览葛、仆骨、拔野古、同罗、浑部、思结、斛薛、奚结、阿跌、白霫等，散在碛北。薛延陀者，自云本姓薛氏，其先击灭延陀而有其众，因号为薛延陀部。其官方兵器及风俗，大抵与突厥同。

初，大业中，西突厥处罗可汗始强大，铁勒诸部皆臣之，而处罗征税无度，薛延陀等诸部皆怨，处罗大怒，诛其酋帅百余人。铁勒相率而叛，共推契苾哥楞为易勿真莫贺可汗，居贪汗山北；又以薛延陀乙失钵为也啜小可汗，居燕末山北。西突厥射匮可汗强盛，延陀、契苾二部并去可汗之号以臣之。回纥等六部在郁督军山者，东属于始毕，乙失钵所部在金山者，西臣于叶护。

贞观二年，叶护可汗死，其国大乱。乙失钵之孙曰夷男。率其部落七万余家附于突厥。遇颉利之政衰，夷男率其徒属反攻颉利，大破之。于是颉利部诸姓多叛颉利，归于夷男，共推为主，夷男不敢当。时太宗方图颉利，遣游击将军乔师望从间道赍册书拜夷男为真珠毗伽可汗，赐以鼓纛。夷男大喜，遣使贡方物，复建牙于大漠之北郁督军山下，在京师西北六千里。东至靺鞨，西至叶护，南接沙碛，北至俱伦水，回纥、拔野古、阿跌、同罗、仆骨、靺诸大部落皆属焉。

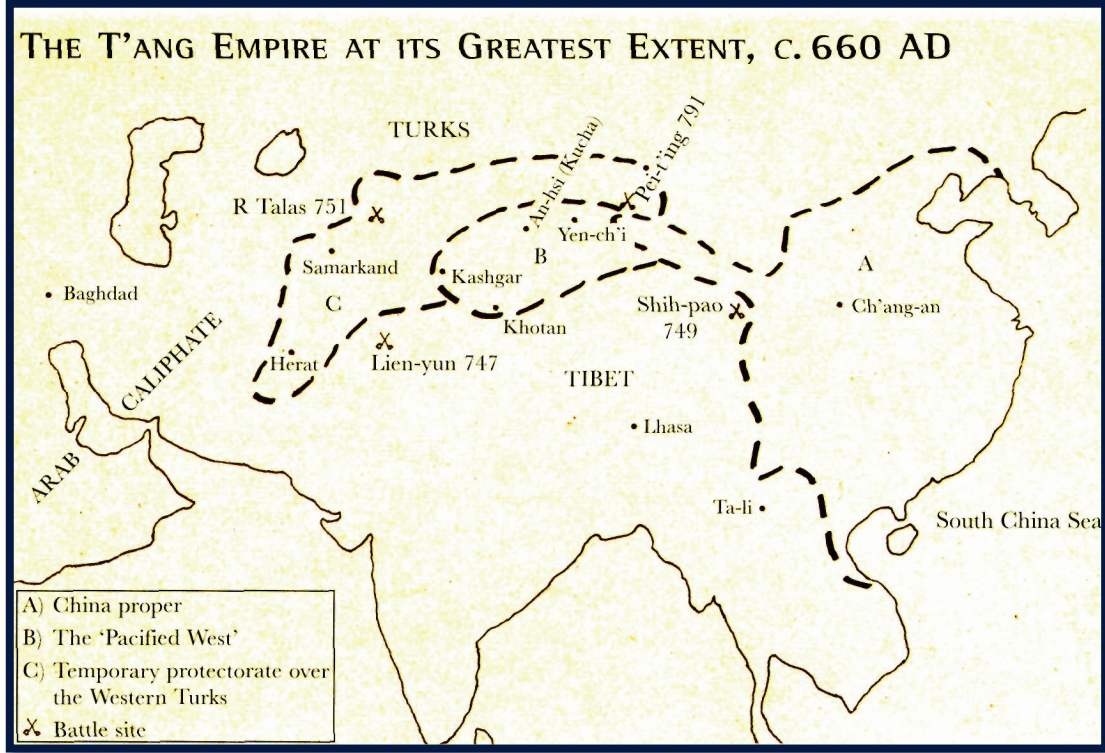
三年，夷男遣其弟统特勒来朝，太宗厚加抚接，赐以宝刀及宝鞭。谓曰：“汝所部有大罪者鞭之。”夷男甚喜。

四年，平突厥颉利之后，朔塞空虚，夷男率其部东返故国，建庭于都尉犍山北，独遼河之南，在京师北三千三百里；东至室韦，西至金山，南至突厥，北临瀚海，即古匈奴之故地。胜兵二十万，立其二子为南北部。太宗亦以其强盛，恐为后患。

十二年，遣使备礼册命，拜其二子皆为小可汗，外示优崇，实欲分其势也。会朝廷立李思摩为可汗，处其部众于漠南之地。夷男心恶思摩，甚不悦。

Resim II: Liu Xu, Eski Tang Tarihi 199. Tomar Tiele Bölümü, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 5344 (劉昫; “舊唐書” 北京: 中華書局, 1975, 第 5344 頁). Sayfa numarası İbooks dijital nüshasında 3359'dur.

ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:
“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

Resim III: Tang Hanedanlığının MS 660 yılı itibariyle eriştiği sınırı genişliği.

PEERS, CJ, *Soldiers Of The Dragon Chinese Armies 1500 BC-AD 1840*, Osprey Publishing, Midland House, United Kingdom, 2006, s. 104.

旧唐书

里。东至靺鞨，西至叶护，南接沙碛，北至俱伦水，回纥、拔野古、阿跌、同罗、仆骨、霫诸大部落皆属焉。

三年，夷男遣其弟统特勒来朝，太宗厚加抚接，赐以宝刀及宝鞭。谓曰：“汝所部有大罪者鞭之。”夷男甚喜。

四年，平突厥颉利之后，朔塞空虚，夷男率其部东返故国，建庭于都尉犍山北，独逻河之南，在京师北三千三百里；东至室韦，西至金山，南至突厥，北临瀚海，即古匈奴之故地。胜兵二十万，立其二子为南北部。太宗亦以其强盛，恐为后患。

十二年，遣使备礼册命，拜其二子皆为小可汗，外示优崇，实欲分其势也。会朝廷立李思摩为可汗，处其部众于漠南之地。夷男心恶思摩，甚不悦。

十五年，太宗幸洛阳，将有事于太山。夷男谋于其国曰：“天子封太山，万国必会，士马皆集，边境空虚，我于此时取思摩如拉朽耳。”因命其子大度设勒兵二十万，屯白道川，据善阳岭以击思摩之部。思摩遣使请救，诏英国公李绩、蒲州刺史薛万彻率步骑数万赴之。逾白道川至青山，与大度设相及。追之累月，至诺真水，大度设知不拖，乃互十里而陈兵。

先是，延陀击沙钵罗及阿史那社尔等，以步战而胜。及其将来寇也，先讲武于国中，教习步战；每五人，以一人经习战阵者使执马，而四人前战；克胜即授马以追奔，失应接罪至于死，没其家口，以赏战人，至是遂行其法。突厥兵先合辄退，延陀乘胜而逐之。绩兵拒击，

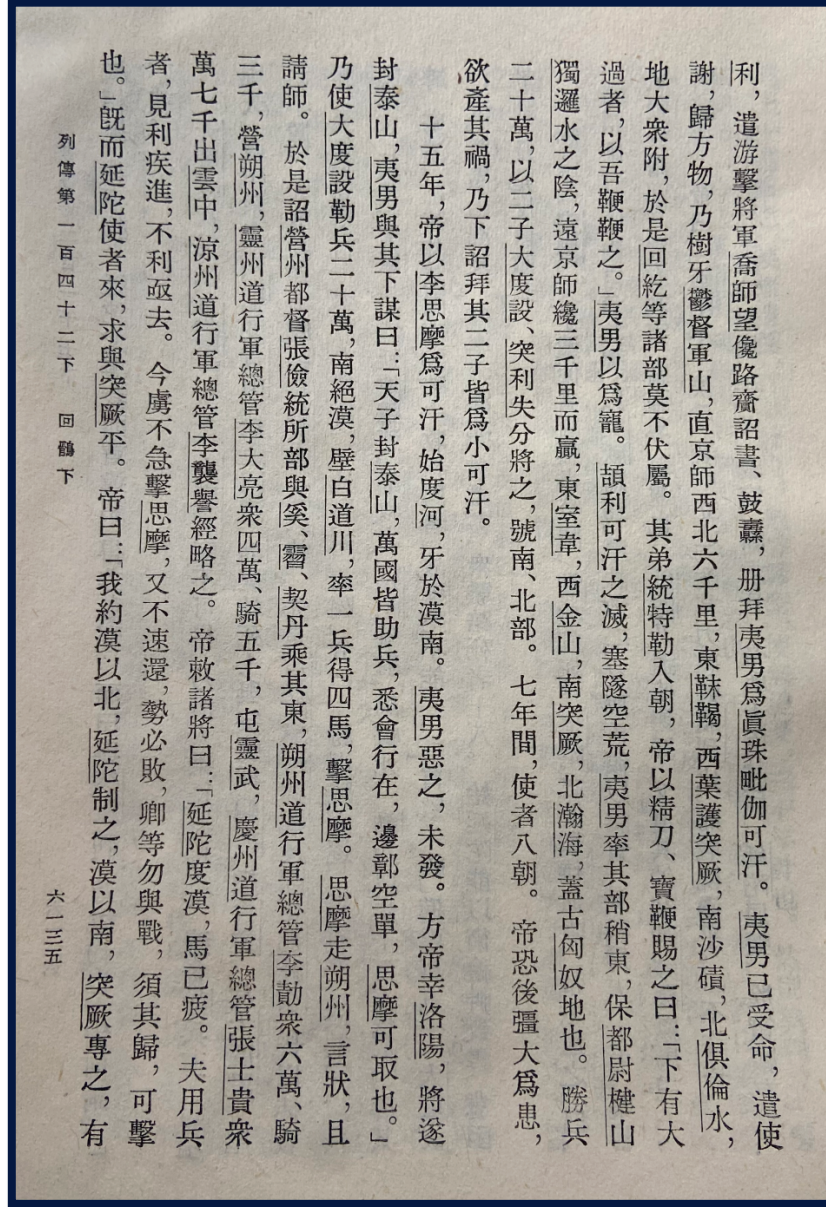
3360

Resim IV: *Eski Tang Tarihi, Kuzey Di bölümünden alıntılarımız cümlelerin tam metni. Dadushe'nin Lisimo önderliğindeki Türklere saldırması ve Tanglara tabi durumdaki Türklerin acil yardım taleplerini anlatan bölüm. (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.)*

Ayrıca Resim III'e bakınız.

Liu Xu, *Eski Tang Tarihi*, Zhonghua Yayınları, Pekin 1975, s. 3360. (劉昫; “舊唐書”, 北京: 中華書局, 1975, 第 3360 頁).

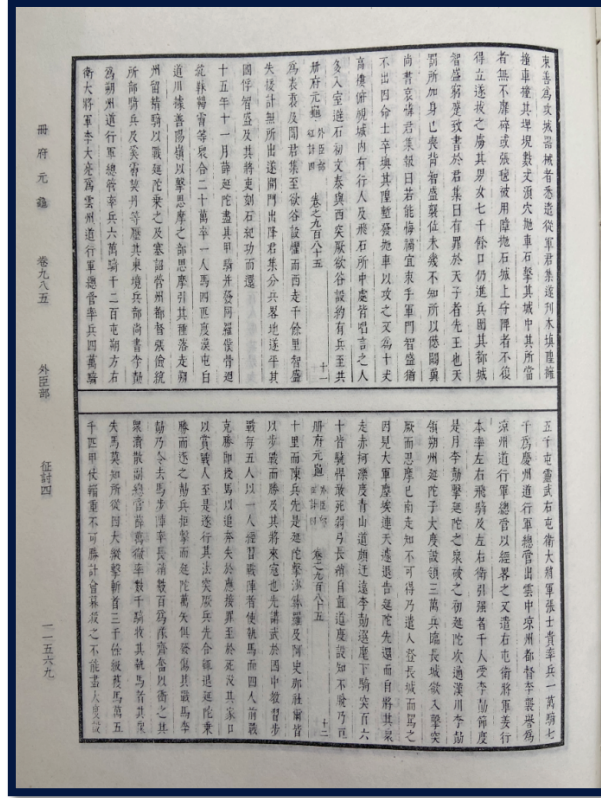
“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”

Resim V: Yeni Tang Tarihi, sayfa 6135'ten alıntıladığımız cümlelerin tam metni. (Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.)

Lisimo'nun nehri geçip, kabile çadırlarını Gobi'nin güneyinde kurdurması ve Yanan'ın bundan duyduğu rahatsızlık hakkında yer alan bahsin tam metni.

Ouyang Xiu, Song Qi, Yeni Tang Tarihi, Zhonghua Shuju, Pekin 1975, ss. 6134-6135. (歐陽修, 宋祁; “新唐書” 北京: 中華書局, 1975, 第 6134-6135 頁).

Resim VI: Cifu Yuanguai Waichen bölümünden Xueyantular hakkında yer alan ifadelerle bir örnek.

(Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.)

Resim VII: Tang ordusu mızrakçısı ve Xueyantuo askeri.

Nuozhen Irmağı Savaşı'nı Tang ordusu lehine çevirdiği ifade edilen mızrak temsili.

XING, Cheng, "The Research on the Infantry of the Tang Dynasty" Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 638, ICPAHD 2021, p.1120.

**ESKİ TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR SAVAŞ TARİHİNDEN ÖRNEK BİR VAKA:
“NUOZHEN IRMAĞI (諾真水之戰) SAVAŞI”**